

RAD I DRUŠTVENA PRAVEDNOST

(NE)JEDNAKOSTI U HRVATSKOJ

Uvidi u problematiku nejednakosti
u hrvatskom društvu povodom 25. obljetnice
Zaklade Friedrich Ebert Zagreb

**Karin Doolan, Boris Jokić, Matija Kroflin, Velibor Mačkić,
Marjeta Šinko, Željka Tonković, Nenad Zakošek**
Lipanj 2021.

Nejednakosti se proizvode procesima centralizacije, transformacije i disperzije moći, koji su karakteristični za zarobljenu državu u Hrvatskoj.

Pandemija u Hrvatskoj nameće potrebu progresivnijeg oporezivanja dohodaka, ponovnu reaktualizaciju poreza na nekretnine te kreiranje adekvatnog oporezivanja nasljedstva i darova.

Važan utjecaj na povećanje jednakosti i pravičnosti je ulaganje u rani i predškolski odgoj i obrazovanje i to kroz povećanje dostupnosti, obuhvata, ali i ujednačavanja i podizanja kvalitete rada u ovim odgojno-obrazovnim ustanovama.

Sadržaj

Predgovor	2
Riječ urednice	3
EKONOMSKE NEJEDNAKOSTI U REPUBLICI HRVATSKOJ – ŠTO ZNAMO O NJIMA I KAKO IH UBLAŽITI? Matija Kroflin, Velibor Mačkić	4
ŠTO NAM KLASNA ANALIZA GOVORI O NEJEDNAKOSTIMA U HRVATSKOM DRUŠTVU? Karin Doolan, Željka Tonković	12
RODNA JEDNAKOST U HRVATSKOJ: NAZADOVANJE ILI NAPREDOVANJE? Marjeta Šinko	18
HRVATSKA POLITIKA I DRUŠTVENE NEJEDNAKOSTI Nenad Zakošek	24
(NE)JEDNAKOSTI U ODGOJU I OBRAZOVANJU REPUBLIKE HRVATSKE – BORBA ZA OČUVANJE POSTOJEĆIH I USPOSTAVU NOVIH MEHANIZAMA IZGRADNJE JEDNAKOSTI I PRAVIČNOSTI Boris Jokić	28

Predgovor

Dragi čitatelju, draga čitateljice,

naš je današnji svijet prepun mnogobrojnih paradoksa i neravnoteže; siromaštvo je u padu diljem svijeta, a svjedoci smo nevjerojatnih nejednakosti od zemlje do zemlje te unutar pojedinih zemalja. Što je nama ljudima bolje, to čini se više izlažemo riziku naš okoliš i klimu, a samim time i budućnost naše djece. Rješenja za složene probleme mogu se pronaći samo u suradnji akademske zajednice i znanstvenika s civilnim društvom i onima koji oblikuju politike. Rukovodeći se trima ključnim vrijednostima socijalne demokracije – slobodom, solidarnošću i pravdom – Zaklada Friedrich Ebert okuplja spomenute dionike u više od stotinu zemalja i potiče razmišljanje i raspravu o tome kako stvoriti održivu budućnost za naš planet.

Ured u Zagrebu otvoren je 1996. godine kako bi se, između ostalog, pobrinuo za analizu i raspravu o načinima osiguravanja društvene pravde i smanjenja nejednakosti u Hrvatskoj. U suradnji s našim partnerskim organizacijama istražili smo raznovrsna društvena i gospodarska pitanja te proizveli

značajni materijal za podlogu raspravama i iznjedrili preporuke za politike koje mogu osigurati veću jednakost na svim društvenim razinama.

Željeli bismo povodom obilježavanja naše 25. obljetnice podvući crtu i pogledati kako Hrvatska stoji po pitanju jednakosti i društvene pravde. Zamolili smo istaknute stručnjake da analiziraju ekonomsku i rodnu nejednakost, kao i klasne nejednakosti te ulogu i učinke političkog i obrazovnog sustava u tom kontekstu. U ovoj vam publikaciji predstavljamo njihov uvid u problematiku i nadamo se da će vam biti koristan u vlastitim razmišljanjima, raspravama i oblikovanju politika.

Iznimno sam zahvalna autorima publikacije koji su svojim angažmanom pružili sažete analize složenih pitanja. Nadamo se da ćete uživati u čitanju te ih preporučiti i drugima. Veliko hvala i Karin Doolan koja je ove raznolike tekstove vješto pripremila za tisak.

Türkan Karakurt, direktorica
Zaklada Friedrich Ebert – Ured u Zagrebu

Riječ urednice

„Nada u tami“ naziv je knjige Rebecce Solnit iz 2004. godine. Naspram ciničnog i fatalističkog proricanja budućnosti kao „više istoga“ i globalnog propadanja, Solnit piše o tome kako je društvo sadašnjosti istovremeno razlog za zabrinutost u vezi budućnosti, ali i temelj za optimizam te poziv na akciju. Naime, iako smo s jedne strane svjedoci klimatskih promjena i brojnih društvenih nepravdi, živimo u svijetu koji se mijenja kao posljedica borbe za emancipaciju žena, prava seksualnih manjina ili pak ekološku održivost. Prema Solnit, takve nam pobjede daju nadu da je drugačiji i pravedniji svijet moguć. Ključno i slikovito, za nju nada nije listić za lutriju koji čvrsto držimo u iščekivanju pozitivnog ishoda (a koja je paralizirajuća za društvenu kritiku i zahtjeve marginaliziranih), već sjekira „kojom ruši vrata u kriznoj situaciji“. Nada je *impetus* za djelovanje protiv nejednakosti.

Zaklada Friedrich Ebert Zagreb odabrala je temu (ne)jednakosti za obilježavanje 25 godina svog postojanja u Hrvatskoj te je ova obljetnička publikacija posvećena toj važnoj temi. Ona sadrži različite disciplinarnu uvide (politološke i sociološke te uvide iz ekonomije i obrazovnih znanosti) u stanje (ne)jednakosti u hrvatskom društvu kroz prošlost pa sve do danas. U fokusu su ekonomske nejednakosti, klasne i rodne nejednakosti te obrazovni i politički procesi koji učvršćuju te nejednakosti ili ih pak uspijevaju ili nastoje smanjiti. Ovim priložima se tema (ne)jednakosti, naravno, ne iscrpljuje, ali su oni vrijedan doprinos njezinom nužnom znanstvenom i političkom razmatranju.

Publikaciju otvara tekst autora Mačkića i Kroflina o ekonomskim nejednakostima. Iako je Hrvatska danas prema podacima o nejednakostima dohodaka blizu prosjeka zemalja eurozone, one su porasle od 1980-tih godina, i to snažnije u Hrvatskoj nego u drugim zemljama koje su autori analizirali. Iz podataka se zaključuje kako je nejednakost imovine u Hrvatskoj viša od nejednakosti dohodaka, pri čemu je nejednakost financijske imovine izrazito visoka. Autori zaključno, a kao doprinose ostvarivanju veće ekonomske jednakosti, sugeriraju intervencije poput progresivnije stope poreza, opozivanja nasljedstva te jačanje sindikalnog djelovanja.

Prilog autorica Doolan i Tonković o klasnim nejednakostima skicira hrvatsko društvo kao klasnu piramidu koju čini manji udio ljudi na vrhu, nešto više ljudi u sredini i najveći dio na dnu klasne hijerarhije. Kao pozitivnima ističu nalaze da mlađe generacije srednje i radničke klase u prosjeku imaju više kapitala od starijih generacija (u prosjeku su obrazovaniji, govore više stranih jezika, imaju šire mreže društvenih kontakata, imaju štednju i nešto viša primanja) kao i to da se stopa rizika od siromaštva u Hrvatskoj u posljednjih 10 godina ponešto smanjila. No, fokus autorica je i na nalazima prema kojima biti pripadnikom radničke klase znači i niže zadovoljstvo uvjetima rada, rad u komparativno težim uvjetima, financijske brige kao i lošije procjene psihofizičkog zdravlja.

Šinko u svom radu postavlja pitanje napretka, odnosno nazadovanja rodne jednakosti u Hrvatskoj u posljednjih trideset godina, pri čemu se fokusira na „postignuća, promašaje i zastoje“ kada je riječ o participaciji u institucionalnoj politici, razvoju javnih politika i institucionalnih mehanizama za borbu protiv rodne nejednakosti te pitanjima reproduktivnih prava žena. Šinko zaključuje kako se u odnosu na devedesete godine položaj žena u institucionalnoj politici poboljšao, no još uvijek se ne može govoriti o postignutoj ravnopravnosti u toj domeni. Prikazom kronologije razvoja politike rodne nejednakosti od 90-tih godina autorica ukazuje na napredak, ali i kritički ističe kako je zadnja nacionalna politika za ravnopravnost spolova donesena 2011. godine. Konačno, Šinko ukazuje kako, iako u Hrvatskoj veći udio građana podržava pravo žena na prekid trudnoće, u praksi postoje razna ograničenja u ostvarivanju tog prava.

Prilog Zakoška nudi analizu političkog polja u Hrvatskoj u generiranju nejednakosti. Polazeći od tri glavna obilježja funkcioniranja političke moći – centralizacije, transformacije i disperzije moći – Zakošek ističe akutnost akumuliranih posljedica centralizirane moći, posebno u vidu stranačkog kadroviranja državnog aparata na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini, kao i problematičnu pretvorbu političke u ekonomsku moć u procesu privatizacije državnih poduzeća. U zaključku autor skicira nove političke aktere s potencijalom za promjenu, od nositelja autoritarnih rješenja do zagovaratelja participativne demokracije orijentirane prema viziji pravednog i održivog društva.

Naposljetku, nerijetko se kao panaceja za sve društvene probleme ističe uloga odgojnih i obrazovnih procesa, stoga publikaciju zaključuje osvrt Jokića na ovaj važan sustav izgradnje jednakosti, ali i perpetuiranja nejednakosti. Jokić nas vodi kroz obrazovnu vertikalu, prikazujući odabrane pokazatelje nejednakosti od predškolskog do visokoškolskog obrazovanja. Saznajemo da je Hrvatska na samom začelju zemalja Europske unije po broju djece između četvrte godine života i polaska u osnovnu školu uključene u predškolske programe, pri čemu u obuhvatu postoje značajne regionalne razlike. Autor navodi i istraživanja prema kojima djeca obrazovanijih roditelja u prosjeku postižu bolji uspjeh u školi te koja pokazuju kako sustav privatnih instrukcija ide u korist djeci iz privilegiranih obitelji. Paralelno s prikazom istraživanja, Jokić ističe postojeće mehanizme jednakosti koje po njemu valja očuvati, kao i prijedloge novih mehanizama za koje „se vrijedi boriti“.

Nadam se da će čitateljicama i čitateljima ova publikacija biti inspirativna za osvještavanje i kritičko promišljanje problematike nejednakosti u hrvatskom društvu. Predstavljeni uvidi zabrinjavaju, ali publikacija oslikava i neka pozitivna kretanja koja mogu poslužiti kao motivacija za uključivanje u borbu protiv nejednakosti u njezinim raznolikim, ali i povezanim izričajima.

Karin Doolan

EKONOMSKE NEJEDNAKOSTI U REPUBLICI HRVATSKOJ – ŠTO ZNAMO O NJIMA I KAKO IH UBLAŽITI?

Matija Kroflin, Velibor Mačkić

UVOD

„Nejednakost je nezgodan pojam... Problem je u tome što sam pojam može potaknuti niz različitih ideja kod čitatelja ili slušatelja, ovisno o njihovom znanju i predrasudama.“

Frank A. Cowell (1995:1),
Measuring Inequality (prijevod autora)

Određena razina ekonomskih nejednakosti nije nužno štetna. Ona može potaknuti ulaganja u ljudski kapital, pridonijeti mobilnosti i potaknuti inovacije. Međutim, ne postoji univerzalno prihvatljiva ili optimalna razina nejednakosti. Različiti pojedinci, društvene skupine pa i cijela društva pitanje nejednakosti tretiraju drugačije. Navedeno čini mjerenje, ocjenu, a ponajviše adresiranje ekonomskih nejednakosti vrlo kompleksnim i izazovnim pitanjem u kojem se isprepliću moralni, ekonomski i politički aspekti.

U neoliberalnom duhu proteklih 30-ak godina često se isticalo kako ekonomske nejednakosti nisu problem te kako njihovo reduciranje nužno dolazi na uštrb ekonomske efikasnosti pa je oportunistički orijentirati se na siromaštvo. Današnja literatura marginalizira takve teze. Kumhof i Rancière (2010), kao i Rajan (2011), u ekonomskim su nejednakostima prepoznali uzrok globalne krize 2008. godine. Ostry, Berg i Tsangarides (2014) ističu kako nejednakosti dovode do značajnog smanjenja i razine i održivosti rasta, a Dabla-Norris et al. (2015) pokazuju kako je za rast puno važniji rast dohodaka onih na dnu dohodovne distribucije nego onih na vrhu.¹ Pitanje ekonomskih nejednakosti na dnevni red stavlja i siromaštvo, ali u razmatranje uzima cjelokupnu distribuciju, pri čemu se pažnja posvećuje i onima na vrhu distribucije. Nejednakost nužno uključuje i normativnu komponentu analize, odnosno zauzimanje određenih stavova o opravdanosti ili neopravdanosti određene razine nejednakosti, što nije slučaj kod siromaštva.

¹ Pitanje održivosti aktualnog modela rasta, jednako kao i primarnog fokusa na povećanje istog, kao ekskluzivnog cilja ekonomske politike, već duži niz godina izaziva kritike od strane struke. Premještanje fokusa s nacionalnih računa na javne politike usmjerene ljudima rezultiralo je, između ostalog, nastankom Indeksa ljudskog razvoja 1990. godine (UN, 2021), kao i Indeksa boljeg života 2011. godine (OECD, 2021). Dodatne kritike usmjerene su na iscrpljivost planetarnih resursa i klimatske promjene, a među njima svoje mjesto pronalazi i pristup odrasta (engl. degrowth) (Andreoni i Galmarini, 2014).

*World Inequality Report*² pokazuje kako je u periodu od 1980. do 2016. došlo do trenda snažnog rasta dohodovnih nejednakosti. Na globalnoj razini, samo 1% populacije koja ostvaruje najviše dohotke prisvojilo je 27% globalnog gospodarskog rasta, dok je 50% globalne populacije s dna prisvojilo tek 12% globalnog rasta. Toliko je, otprilike, koristi od rasta pripalo skupini od svega 0,1% najbogatijih. U Europi je gornji rep prisvojio 18% rasta, donjih 50% prisvojilo je 14% rasta, dok je u SAD-u i Kanadi je gornji rep prisvojio 35% rasta, a donjih 50% svega 2%. Stoga se redukcija siromaštva može shvatiti kao ideološka pozicija koja radi zaštite interesa najimućnijih zanemaruje sve negativne posljedice koje koncentracija dohotka ili bogatstva može uzrokovati, poput manipulacije medijima i javnošću, korupcije i zarobljavanja politike, neefikasne alokacije resursa i manjka redistribucije, što u konačnici dovodi do perpetuiranja međugeneracijske nejednakosti i jačanja nejednakosti mogućnosti. Benhabib, Bisin i Zhu (2011), kao i Fernholz i Fernholz (2012) ističu kako bez adekvatnih redistributivnih mehanizama, bilo eksplicitnih, kroz poreze i fiskalnu politiku ili implicitnih, kroz ograničavanje međugeneracijskih transfera, bogatstvo ima tendenciju koncentriranja u rukama najbogatijih.

Iako se globalizacija i digitalizacija najčešće koriste kao glavni uzročnici rasta nejednakosti, iza ta dva pojma stoji niz promjena, poput smanjenja poreznih stopa i progresivnosti, smanjivanja utjecaja sindikata, dereguliranja minimalne plaće, pritisaka na snižavanje cijene rada, jačanje elemenata elitizma u obrazovanju, redukcija socijalne države, nereguliranih promjena koje je digitalizacija i automatizacija proizvela na tržištu rada, itd. Razlike u razvoju nejednakosti među sličnim zemljama koje su jednako izložene globalizacijskim pritiscima ukazuju na različit pristup gore navedenim pitanjima. Primjerice, manje nejednakosti u EU u odnosu na SAD posljedica je činjenice da je europski model, iako pod snažnim pritiskom, zadržao snažniju socijalnu komponentu, od kvalitetnog javnog obrazovanja, snažnije socijalne skrbi pa sve do veće pregovaračke snage rada (Atkinson, 2015; Blanchet, Chancel i Gethin, 2019; Filauro i Fischer, 2021). Stoga Chetty i dr. (2016) ističu da je „američki san“ trenutno lakše ostvariv u skandinavskim zemljama i Kanadi nego u SAD-u. Oživljavanje „američkog

² <https://wir2018.wid.world/part-2.html>

sna“ oko apsolutne mobilnosti dohotka podrazumijevalo bi model ekonomskog rasta koji bi bio pravednije distribuiran po dohodovnim skupinama.

Piketty (2015) ističe kako su kroz povijest nejednakosti bile determinirane načinom na koje ih je društvo percipiralo te institucijama i politikama koje su bile uvjetovane tim stavovima. Kao i Atkinson (2015), poručuje da se nejednakosti ne mogu svesti samo na ekonomske mehanizme. Njihova dinamika i visina u velikoj mjeri ovise o svjesnim izborima politika i fundamentima na kojima su zasnovane institucije. One nisu neminovna posljedica ekonomskog razvoja.

ŠTO ZNAMO O TRENUTNOM STANJU EKONOMSKIH NEJEDNAKOSTI U HRVATSKOJ?

Nažalost, o ekonomskim nejednakostima u Hrvatskoj znamo relativno malo i ta je tema slabo istražena. Situaciju dodatno kompliciraju različiti metodološki pristupi mjerenju nejednakosti i različite serije podataka koje nisu uvijek usporedive, što lako dovodi do konfuzije i otežava izvođenje adekvatnih zaključaka. Stoga u nastavku teksta iznosimo samo neke osnovne podatke i u najvećoj se mjeri oslanjamo na podatke iz najveće baze o dohodovnim nejednakostima (*World Income Inequality Database-WIID*³).

Gini indeks⁴ dohodaka u 2018. u Hrvatskoj je iznosio 30,4 postotnih poena, što odgovara prosjeku zemalja eurozone (30,2). Ukupno je 13 zemalja Europske unije imalo veći Gini indeks od Hrvatske te isto toliko i manji. Najveći Gini indeks imala je Bugarska (40,4), a najmanji Slovačka (23,2). U odnosu na drugih 10 postsocijalističkih EU zemalja, Gini indeks Hrvatske najbliži je onom Poljske, koji iznosi 30,2 postotnih bodova. Osim Bugarske, veći Gini indeks imaju još i Litva (36,9), Rumunjska (36,2) te Latvija (35,8). Manji Gini, osim Poljske i Slovačke, imaju Estonija (29,9), Mađarska (27,8), Češka (25,1) te Slovenija (25,0). Plastično rečeno, građani Republike Hrvatske žive na 30,4 Celzijeva stupnja, dok je u EU neznatno ugodnije. Hoće li temperatura padati ili rasti jest kolektivna odluka.

Što se tiče neto imovine, Gini indeks je, prema rezultati trećeg vala ECB-ove ankete *Household Financial and Consumption Survey-HFCS*⁵, u odnosu na Gini indeks dohotka u svim državama znatno veći. To je u skladu s brojnim empirijskim potvrdama o većoj nejednakosti imovine u odnosu na dohotke (Fernholz i Fernholz, 2012), kao i s ranijim rezultatima ECB-ove ankete. U Hrvatskoj je u 2017. Gini indeks neto imovine iznosio 60,6 postotnih bodova, što je ispod prosjeka zemalja eurozone, koji iznosi 70

bodova. Najveći Gini indeks zabilježen je u Nizozemskoj (78,2 boda), a najmanji u Slovačkoj (54 postotna boda). Gini indeks neto imovine manji od Hrvatske imalo je 7 zemalja za koje je provedena anketa ECB-a, a veći njih 14. Od postsocijalističkih zemalja, osim u Slovačkoj, manji Gini indeks od Hrvatske zabilježen je u Sloveniji (59,4), Litvi (58,9), Poljskoj (56,7), a veći u Mađarskoj (65,0), Latviji (67,9) te Estoniji (70,9).

Što se tiče koncentracije dohotka i neto imovine u gornjih 5% onih s najvećim dohotkom i neto imovinom, i ovdje Hrvatska stoji relativno slično kao i po pitanju Gini koeficijenta. Prema podacima WIID-a, udio dohotka 5% pojedinaca s vrha distribucije u ukupnom dohotku u Hrvatskoj iznosio je 2018. godine 13,6%. Najveći udio zabilježen je u Bugarskoj (22,1%), a najmanji u Slovačkoj (10,3%). Ukupno 5 od 27 zemalja članica Europske unije zabilježilo je manji udio od Hrvatske (Belgija, Češka, Estonija, Slovenija i Slovačka). Kad je u pitanju koncentracija neto imovine, 5% najbogatijih u 2017. godini je, sukladno podacima ECB-ove ankete u Hrvatskoj, raspolagalo s 35,1% ukupne neto imovine, odnosno nešto ispod prosjeka eurozone (38,1%). Ukupno je 14 zemalja imalo veću, a 7 koncentraciju manju od Hrvatske (Belgija, Finska, Slovenija, Italija, Poljska, Slovačka i Grčka).

Kao i Gini indeks, i ovaj način promatranja nejednakosti dohotka ili neto imovine ne ukazuje na visoke razine nejednakosti u Hrvatskoj u odnosu na većinu razvijenih zemalja EU, a još manje u odnosu na neke globalne ekstreme. Primjerice, udio 5% najbogatijih u ukupnoj imovini u SAD-u je iznosio 65,1%, dok je Gini indeks neto bogatstva prema WIID-u 2018. bio 86 postotnih bodova (Fessler i Schurz, 2020). No podaci ukazuju da Hrvatska, u odnosu na neke slične postsocijalističke zemlje poput Slovenije i Slovačke, ipak bilježi veće razine nejednakosti.

3 <https://www.wider.unu.edu/database/wiid>

4 Gini indeks je najčešće korištena mjera nejednakosti. Vrijednost mu je u rasponu od 0 (egalitarna raspodjela) do 1 ili 100, ovisno o tome promatra li se konačna vrijednost u obliku koeficijenta ili indeksa.

5 https://www.ecb.europa.eu/home/pdf/research/hfcs/HFCS_Statistical_Tables_Wave_2017_May2021.pdf?ca15e575b6b7765dad1147e7a3dba728

Tablica 1

Gini indeks raspoloživog dohotka i neto bogatstva te udio gornjih 5 posto u ukupnom dohotku i neto bogatstvu

GINI				GORNJIH 5% UDIO			
DOHODAK - WIID		NETO BOGATSTVO - HFCS		DOHODAK - WIID		NETO BOGATSTVO - HFCS	
2018.		2017.		2018.		2017.	
BG	40,4	NL	0,78	BG	22,11	CY	49,30
LT	36,9	CY	0,75	LT	18,12	EE	45,40
IT	36,7	DE	0,74	LV	17,01	AT	43,10
RO	36,2	AT	0,73	PT	16,68	NL	42,00
LV	35,8	EE	0,71	DE	16,51	PT	41,60
LU	35,6	LV	0,68	IT	16,34	DE	40,80
ES	34,9	PT	0,68	LU	16,13	ES	39,80
PT	33,8	ES	0,68	EL	16,10	HU	39,40
DE	33,7	FR	0,67	CY	16,08	LV	38,70
EL	33,6	IE	0,67	IE	16,06	LU	38,00
CY	31,4	FI	0,66	ES	15,50	MT	37,00
IE	31,4	LU	0,65	FR	14,92	LT	36,00
FR	30,7	HU	0,65	NL	14,87	IE	35,50
HR	30,4	BE	0,63	RO	14,78	FR	35,50
PL	30,2	HR	0,61	PL	14,59	HR	35,10
AT	30,0	IT	0,61	HU	14,54	BE	35,00
EE	29,9	EL	0,60	MT	14,39	FI	32,90
MT	29,3	MT	0,60	AT	14,22	SI	32,20
NL	29,1	SI	0,59	FI	14,09	IT	30,00
SE	28,7	LT	0,59	SE	13,93	PL	29,60
HU	27,8	PL	0,57	DK	13,67	SK	29,10
FI	27,5	SK	0,54	HR	13,60	EL	27,00
DK	27,4			BE	12,97		
BE	27,4			CZ	12,96		
CZ	25,1			EE	12,77		
SI	25,0			SI	12,26		
SK	23,2			SK	10,34		
EZ*	30,2	EZ	0,70	EZ		EZ	38,1
SAD	41,2	SAD**	0,86	SAD	19,41	SAD**	65,1

Izvor: UNU-WIDER (2021); ECB (2020)

*Eurostat – EU-SILC; ** Fessler i Schurz (2020)

VISOKE NEJEDNAKOSTI FINANCIJSKE IMOVINE

Nejednakošću neto imovine na primjeru Hrvatske detaljnije se bavila Kunovac (2020). Njeni rezultati pokazuju da je Gini indeks realne imovine (nekretnine, vozila, ostale dragocjenosti) u Hrvatskoj 59 bodova, unutar čega Gini indeks nejednakosti glavne stambene jedinice iznosi 56 bodova. S druge strane, nejednakost financijske imovine je znatno viša te iznosi 88 bodova, pri čemu je nejednakost štednih računa čak 96 bodova. Ovakav rezultat ukazuje na vrlo nejednaku raspodjelu financijske imovine općenito, a posebno štednje koja je u RH koncentrirana u rukama malog broja pojedinaca. Slični rezultati poznati su i od ranije pa je tako u HNB-u (2016: 36) istaknuto: „*Analiza agregatnih podataka daje prilično zanimljive rezultate: 20% najvećih deponenata na kraju prvog tromjesečja 2014. godine posjedovalo je čak 94% svih depozita.*”

Što se tiče utjecaja pojedine vrste imovine na položaj kućanstva unutar distribucije neto imovine, Kunovac (2020) naglašava važnost posjedovanja glavne stambene jedinice, koja je ujedno i glavna vrijednost neto imovine, pri čemu se ističe i njezina geografska lokacija te način na koji je stečena. Kućanstva s naslijeđenom glavnom stambenom jedinicom imaju manju vjerojatnost da se nalaze u najnižoj kvartilnoj skupini, dok kućanstva čija je glavna stambena jedinica locirana u Zagrebu ili u Primorju imaju veću vjerojatnost da se nalaze u višim kvartilnim skupinama. Iz istraživanja slijedi logičan zaključak: navedena kućanstva su u boljoj startnoj poziciji jer su dobila najznačajniju komponentu ukupne imovine besplatno. Alternativno, ona ne izdvajaju dio svojeg dohotka na financiranje kupnje same nekretnine, što im ostavlja veći raspoloživi dohodak za sva druga dobra i/ili usluge. S rastom razine dohotka kućanstva, obrazovanja te dobi referentne osobe raste i vjerojatnost da se kućanstvo nalazi u najvišoj kvartilnoj skupini.⁶ Interesantan je i rezultat koji pokazuje da kućanstvo koje zauzima 50. percentil po vrijednosti neto imovine u općinama u Istočnoj Hrvatskoj, istodobno pada u 30. percentil na razini cijele Hrvatske. S druge strane, prosječno kućanstvo koje zauzima 50. percentil u Primorju, na razini Hrvatske zauzima 65. percentil (Kunovac, 2020).

⁶ Kunovac (2020) promatra četiri dobne skupine za referentnu osobu (16 do 34, 35 do 45, 45 do 64 i 65+) i ističe kako osobe s umirovljenom referentnom osobom imaju 9 posto veću vjerojatnost da se nalaze u najvišoj kvartilnoj skupini u odnosu na kućanstva sa zaposlenom referentnom osobom. Kako bi se izbjegle konfuzije oko većeg rizika od siromaštva koje vrijede za starije osobe, posebno u ruralnim krajevima, potrebno je istaknuti kako je ovdje riječ o nejednakosti imovine, ne raspoloživog dohotka. Posljedično, rizik od siromaštva nije nužno povezan s ovim te dobiveni rezultat nije neočekivan uslijed djelovanja teorije životnog ciklusa i akumulacije imovine tokom radnog vijeka pojedinca.

KRETANJE NEJEDNAKOSTI DOHODAKA - GUBE SIROMAŠNI, DOBIVAJU BOGATI, A SREDIŠNJIH 50% STABILNO

Gore izneseni osnovni podaci o nejednakostima dohotka sugeriraju kako u odnosu na druge zemlje članice EU Hrvatska značajno ne odskoče. No nejednakosti u RH su porasle u odnosu na predratno vrijeme. U odnosu na 1988. godinu, u kojoj je Gini iznosio 23,07 bodova, nejednakost je u Hrvatskoj do 2018. porasla za 7,3 postotnih poena ili 32%. Gini koeficijent je pokazivao trend rasta od 1988. do 2008., u kojoj doseže najvišu vrijednost od 33,3 boda, nakon čega dolazi do njegove stabilizacije te, posljednjih godina, i do trenda blagog pada. Uspoređujući visinu Gini koeficijentata u 1988. i 2018., uočavamo da je Hrvatska u usporedbi sa zemljama za koje postoje dostupni podaci ostvarila snažniji rast nejednakosti. U Hrvatskoj on iznosi 32%, u Bugarskoj značajnih 98%, u Njemačkoj 19%, Grčkoj 11%, Slovačkoj 8%, Belgiji 6%, dok je u Irskoj, s druge strane, došlo do pada od 14%. Usporedbe radi, Gini indeks je u SAD-u 2018. godine bio 18,7% veći nego 1980.

Udio dohotka središnjih 50% distribucije u 2018. u Hrvatskoj je iznosio 56,4% ukupnog dohotka te je otprilike jednak udjelu iz 1988. Međutim, u 2018. donjih 40% distribucije izgubilo je 18% svojeg udjela u dohotku, donjih 20% distribucije izgubilo je 29% udjela, a donjih 5% distribucije 46% udjela u dohotku kojeg su imali 1988. Istovremeno, gornjih 20% je povećalo svoj udio za 10%, gornjih 5% za 19%, a gornjih 1% za 29%. Kroz godine se uočava kontinuirani pad udjela donjih dijelova distribucije i rast gornjih sve do 2008. godine. Od 2008. do 2013. situacija je relativno stabilna, nakon čega počinje blagi rast udjela donjih dijelova distribucije uz nešto izraženiji pad udjela gornjih dijelova distribucije.

Komparativno gledano, udio središnjih 50% distribucije u ukupnom dohotku u 2018. u Hrvatskoj je bio jedan od najvećih u EU. Veći je bio samo u Estoniji, Italiji, Slovačkoj i Rumunjskoj. Udio gornjih 20% (33,8% ukupnog dohotka) u Hrvatskoj je otprilike na sredini distribucije EU zemalja, dok su gornjih 5% (13,6%) te gornjih 1% (3,82%) nešto manji nego u većini EU zemalja.

Kump i Novokmet (2018) rast nejednakosti dohotka od raspada Jugoslavije pripisuju rastućoj nejednakosti plaća, odnosno odmaku od egalitarnih praksi socijalizma, a niže povećanje u odnosu na neke druge zemlje u razvoju pripisuju nešto sporijem tempu privatizacije te udjelima stranog i državnog vlasništva nad velikim sustavima. Naime, privatizacija državnog vlasništva očekivano vodi porastu privatnog dohotka od kapitala te, sukladno tome, porastu nejednakosti. No utjecaj ovog kanala je djelomično ograničen činjenicom da značajan dio dohotka od kapitala odlazi stranim vlasnicima. Primjerice, da su banke, T-Com i nekolicina drugih velikih sustava privatizirane domaćim kapitalom, nejednakosti bi u Hrvatskoj bile veće. S druge strane, viši udio državnog vlasništva u ekonomiji također znači manje raslojavanje plaća. Vrijedi istaknuti kako su se nejednakostima plaća bavili Bićanić, Ivanković i Kroflin (2018) te poka-

zali kako iste rastu od početka 2000-ih do 2016. i u bruto i u neto iznosima prema svim mjerjenjima koja su provodili.

ČETIRI KRUGA POREZNIH PROMJENA, MANJAK RADNE SNAGE I RAST MINIMALNE PLAĆE

Osim trenutne situacije s pandemijom, u posljednjih 5 godina u Hrvatskoj odvijalo se nekoliko procesa s potencijalnim utjecajem na ekonomske nejednakosti. Kao prvo, riječ je o 4 kruga poreznih promjena u kojima su se mijenjala pravila oporezivanja dohotka te se pokušalo smanjiti regresivnost PDV-a.

EK (2017) ističe kako su promjene u porezu na dohodak iz 2015. i 2017. u većoj mjeri djelovale na dohotke viših decila te, u skladu s time, povećale nejednakost. Do sličnog zaključka dolaze i Inchauste i Rubil (2017) koji nalaze kako promjene u sustavu PDV-a nisu kompenzirale promjene u sustavu poreza na dohodak, koje su djelovale na rast nejednakosti. S obzirom da je u kasnijim promjenama poreza na dohodak cilj poreznog rasterećenja najvećih plaća bio još izraženiji, dok se za one na dnu distribucije nije moglo napraviti puno jer je velik dio njih već bio izvan poreznih škara, može se zaključiti kako je učinak poreznih promjena u posljednjih 6 godina djelovao na rast nejednakosti plaća i dohodaka.

Međutim, ako u obzir uzmemo kretanje Gini indeksa raspodjelivog dohotka, taj rast nejednakosti nije se manifestirao. Dapače, Gini bilježi trend pada, što sugerira da su na ukupnu raspodjelu dohodaka djelovale i neke druge silnice koje bi trebalo pomnije istražiti, a koje su očigledno utjecale na smanjivanje nejednakosti plaća i dohodaka. Naime, gospodarski oporavak u kombinaciji s intenzivnijim iseljavanjem od 2013. godine ispraznio je bazen nezaposlenosti i prvi puta doveo poslodavce u situaciju ozbiljnijeg manjka radne snage i potrebe za snažnijim povećanjem plaća, ponajviše u, do tada slabo plaćenim uslužnim djelatnostima vezanim uz turizam i graditeljstvo. Paralelno s time, došlo je i do snažnijeg rasta minimalne plaće. Naime, 2015. je minimalna plaća u bruto iznosu iznosila 3.029 kuna. Nakon toga, svake je godine bilježila određeni porast: 2016. od 3%, 2017. i 2018. od 5%, 2019. od 9%, 2020. od 8,3% te 2021. od 4,6%.

Na buduće trendove rasta nejednakosti imovine svakako bi mogao utjecati trenutni rast cijena nekretnina.

UTJECAJ PANDEMIJE NA NEJEDNAKOSTI

Prve ocjene o utjecaju pandemije ukazuju na rast nejednakosti, smanjivanje udjela dohotka u nižim decilima te snažniji negativni utjecaj na zaposlenost i dohodak onih s nižim obrazovanjem i nesigurnijim i nestandardnim oblicima rada (Palomino, Rodriguez i Sebastian, 2020; Deaton, 2021). Palomino, Rodriguez i Sebastian (2020) na temelju podataka o prvom valu i *lockdownu*, ističu Hrvatsku kao

primjer jedne od zemalja s najnižim kapacitetom mogućnosti rada u *lockdownu* (niži je zabilježen samo u Rumunjskoj, Bugarskoj, Slovačkoj i Mađarskoj), koji u kombinaciji s jednim od najstrožih zatvaranja (strože zatvaranje nalaze samo u Irskoj, Španjolskoj, Grčkoj i Cipru) rezultira procjenom o najvećem povećanju siromaštva u EU i jednim od najvećih povećanja nejednakosti u EU.

No nakon prvog vala, Hrvatska je tijekom 2020. imala jedan od najliberalnijih pristupa te relativno skromno ograničavanje ekonomskih aktivnosti, dok su mjere sufinanciranja plaća utjecale na zamrzavanje situacije na tržištu rada, tako da se navedene negativne perspektive za Hrvatsku vjerojatno nisu ostvarile. Posljedično, činjenica je da je pandemija otvorila potrebu za velikim državnim intervencijama koje su u 2020. dovele do deficita općeg proračuna od 27 mlrd kuna ili 7,4% BDP-a (DZS, 2021). Osim prolaska kroz akutnu fazu pandemije, na nejednakost bi bitno moglo utjecati i ono što će se događati nakon nje.

Pandemija, koliko je i izazov, toliko je i prilika da se preispitaju prioritete i promjeni smjer određenih politika. U jeku prvog vala pandemije, skice ideja oko novih javnih politika i alternativnih rješenja, sukladno trima dominantnim obiteljima političkih ideja (liberalizmu, socijaldemokraciji i konzervativizmu), prikazane su u analizi hrvatske *zimmerfrei* ekonomije (Mačkić, 2020). Pandemija će nositeljima politika diljem svijeta, pa tako i u Hrvatskoj, nametnuti pitanje možemo li i trebamo li u većoj mjeri njen teret prebaciti na leđa onih koji imaju više ili ćemo ga prebaciti na leđa svih, pa čak i onih najsiromašnijih, kroz povećanje poreza na potrošnju ili ćemo pak pokušati prelomiti preko leđa javne potrošnje, a što će kroz redukciju usluga i smanjenje kvalitete javnih usluga ponovno neproporcionalno jako pogadati one na dnu distribucije i utjecati na ukupan ekonomski rast. Lachapelle i dr. (2021) na studiji slučaja kanadskog društva naglašavaju ulogu socijalnog kapitala i s njim pozitivno korelirane stavove oko uvođenja tzv. COVID poreza, dok su još u proljeće 2020. vodeći svjetski istraživači nejednakosti Saez i Zucman zagovarali uvođenje vremenski ograničenog, progresivnog poreza na neto imovinu 1% najbogatijih pojedinaca na europskoj razini (Landais i dr., 2020). Podaci o globalnim nejednakostima i rastućoj koncentraciji dohotka i imovine pokazuju da možemo te da bi bilo pravedno prebaciti teret pandemije na bogatije slojeve društva. Navedeno je goruće pitanje u SAD-u koje postaje sve relevantnije i na razini EU. Indikativno je kako je u lipnju 2021., nakon višegodišnjih napora postignut dogovor na razini zemalja članica skupine G7 (Francuska, Italija, Japan, Kanada, SR Njemačka, SAD i Velika Britanija) oko uvođenja globalne minimalne stope poreza na dobit u iznosu od 15% koju bi plaćale sve multinacionalne kompanije, neovisno od toga u kojoj zemlji im se nalazi centrala. U Hrvatskoj raspravu oko plaćanja javne pomoći tokom pandemije tek treba otvoriti.

ZAKLJUČAK

Dostupni podaci sugeriraju kako u Hrvatskoj trenutno nema ekstremnih oblika nejednakosti dohodaka i ukupne neto imovine kakvi su vidljivi, primjerice, u SAD-u, što ni pošto ne znači da se njima ne bismo trebali baviti, bolje ih razumjeti i u konačnici provoditi politike koje ih reduciraju ili preveniraju njihov rast. Razina nejednakosti dohodaka i neto imovine u Hrvatskoj je trenutno viša nego u nekim sličnim postsocijalističkim zemljama poput Slovačke i Slovenije. Također, ako se usporede samo visine Gini indeksa dohotka u 1988. i 2018., tada je Hrvatska, u usporedbi s drugim zemljama za koje su dostupni podaci, ostvarila relativno snažan rast nejednakosti. Nejednakost imovine u Hrvatskoj je trenutno viša nego nejednakost dohodaka, pri čemu je nejednakost financijske imovine izrazito visoka.

Dugoročno gledano, za smanjivanje nejednakosti treba posvetiti pažnju kvaliteti, dostupnosti i priuštivosti svih razina obrazovanja, kao i stvaranju sustava koji će omogućavati prilagodbu vještina i znanja radne snage promjenjivim potrebama na tržištu rada. No u kraćem roku i u kontekstu trenutnih izazova koje je nametnula pandemija u fokusu treba biti porezni sustav i odnos između rada i kapitala.

Porezni sustav u Hrvatskoj trenutno nije u mogućnosti odgovoriti izazovima pandemije ni njen teret rasporediti pravedno. Od onih zaposlenika koji plaćaju porez na dohodak od nesamostalnog rada, izuzetno mali broj njih plaća porez po najvišoj stopi od 30%. Također, u Hrvatskoj se zajednički (sintetički) ne oporezuju svi oblici dohoda te ne postoji porez na bogatstvo ili imovinu. Iako je Republika Hrvatska Ustavom definirana kao socijalna država, hrvatski porezni sustav je potrošno orijentiran i u najvećoj mjeri ovisan o prihodima od PDV-a, koji je najregresivniji porezni oblik u cijelom sustavu. Odustajanje od uvođenja poreza na nekretnine 2016. godine, uslijed uspješnog pritiska interesnih skupina, ujedno je značilo i odustajanje od bilo kakvog pokušaja reforme poreznog sustava. Inicijalno zamišljen kao nadomjestak za komunalnu naknadu i prvi korak prema uspostavi vrijednosnog oporezivanja nekretnina, njegovo uvođenje bio bi doprinos osiguranju jednakosti i efikasnosti u poreznom sustavu. Dok bi nužno širenje porezne baze i prebacivanje tereta s regresivnog i ciklički nestabilnog PDV-a na druge, pravednije i stabilnije porezne oblike osiguralo jednakost poreznog sustava, samo njegovo uvođenje potaknulo bi aktivaciju tzv. mrtvog kapitala te na taj način djelovalo i na efikasnosti. Pandemija bi trebala biti okidač za ponovnim razmišljanjem o tom porezu, jer i OECD o tome ima jasan i pozitivan stav (Blöchliger i Kim, 2016). U konačnici, prema EK (2020:a) Hrvatska je 2018. imala najveći udio indirektnih⁷ poreza u ukupnim poreznim prihodima (52,1%), dok je prosjek EU bio je 34,7%. Istovremeno, imali smo najmanji udio izravnih poreza (16,8%) dok je prosjek EU bio 34,3%. EK (2021) ističe kako je Hrvatska jedna od država članica s najmanjim prihodima od

naplate izravnih poreza, upravo zbog vrlo niskog poreza na nekretnine i niskih poreza na kapital te uzastopnih smanjenja poreza na dohodak.

Iako je proteklih pet godina trend bio smanjivanje progresije za one koji plaćaju porez od nesamostalnog rada, pandemija nameće potrebu za mijenjanjem tog smjera s ciljem dodatnog poreznog opterećenja onih s najvišim dohocima te sintetičkog oporezivanja svih vrsta dohodaka.

Uz potrebu vraćanja progresivnijoj stopi poreza na dohodak Atkinson (2015), Piketty i Zucman (2015) navode i progresivno oporezivanje nasljedstva i darovanja kao pogodan porezni oblik za smanjivanje nejednakosti. OECD (2021) ističe kako bi, u trenutnim okolnostima visokih nejednakosti bogatstva i rasta vrijednosti nekretnina, oporezivanje nasljedstva moglo igrati važnu ulogu u smanjivanju nejednakosti te, u kontekstu trenutne pandemije, imati i važnu ulogu u povećanju državnih prihoda i podizanju efikasnosti.

Progresivno i cjeloživotno oporezivanje nasljedstva i darovanja koje ne bi uključivalo stambenu nekretninu do određene vrijednosti te bi u obzir uzimalo ukupnu financijsku situaciju onog tko prima nasljedstvo i darove, nešto je o čemu bi vlast u Hrvatskoj trebala razmišljati. Razrada takvog sustava oporezivanja zahtjeva vrijeme, no ima određene prednosti po pitanju administrativne efikasnosti, nije štetna za rast, dovodi do veće transparentnosti vlasništva, ne šteti investicijama i štednji, a može imati znatne pozitivne efekte na ublažavanje nejednakosti.

Kako bi slika bila kompletna i uzela u obzir sve dugoročne trendove, potrebno je uzeti u obzir i ciljeve zelene tranzicije EU. U Hrvatskoj još nije započeta tema uvođenja novih poreznih oblika na razini EU, jednako kao i određivanja optimalne strukture oporezivanja na razini zemalja članica, koja bi potaknula rast produktivnosti resursa te osigurala društvenu i okolišnu pravednost u transformacijskom procesu prelaska na zelenu industriju (Mačkić i dr., 2020).

Na koncu, Jaumotte i Buitron (2015) ističu snažnu negativnu vezu između sindikaliziranosti i udjela gornjih 10% u ukupnom dohotku te smatraju kako je smanjenje sindikalne gustoće⁸ snažno povezano s manjom redistribucijom dohotka, što pripisuju smanjenju sindikalnog utjecaja na javne politike. Bagić (2019) navodi da je u Hrvatskoj došlo do pada pokrivenosti kolektivnim ugovorima s otprilike 65% 2000. na 53% 2016. godine, a ETUI (2019) ističe pad sa 71% na 54%. Također, od 2000. do 2016. godine u Hrvatskoj je došlo do smanjenja sindikalne gustoće s nešto iznad 40% na ispod 25% (Bagić, 2019), što je otprilike na razini sindikalne gustoće u Austriji i Velikoj Britaniji, a iznad prosjeka ostalih posttranzicijskih zemalja (Češka, Mađarska i Litva koje su ispod 10%), ali i bitno ispod 67% u Danskoj, 65% u Finskoj, 67% u Švedskoj te 54% u Belgiji (ETUI, 2019).

⁷ Indirektni porezi su porezi na potrošnju i trošarine. Najznačajniji porez na potrošnju je porez na dodanu vrijednost (PDV). Izravni porezi su porezi na dohodak, dobit i imovinu.

⁸ Sindikalna gustoća je udio članova sindikata u ukupnom broju zaposlenika kojima su isplaćene plaće.

S obzirom na navedeno, zaustavljanje daljnjeg pada sindikalne gustoće nameće se kao dugoročno rješenje za preveniranje rasta ekonomskih nejednakosti. Nedavno otvoreno pitanje financijskog participiranja nečlanova sindikata za korištenje prava iz kolektivnih ugovora koje sklapaju sindikati, u dijelu naše javnosti interpretirano je vrlo površno kao sindikalni porez. Riječ je zapravo o pokušaju rješavanja dugogodišnjeg problema švercera (engl. *free-rider*) s kojim se kolektivna akcija općenito, a sindikati u domaćem zakonodavnom okviru trenutno suočavaju, a koje ima potencijal pridonijeti zaustavljanju pada sindikalne gustoće. U praksi diljem svijeta postoje različita rješenja za taj problem te stoga smatramo da je opravdan pristup koji Vlada RH (2021:851-852) naznačuje u Nacionalnom planu oporavka i otpornosti: *„...potrebno je uspostaviti ravnotežu između financijskih obveza članova sindikata i ugovorenih prava iz kolektivnih ugovora koja konzumiraju svi radnici, a sve u cilju promicanja socijalnog dijaloga i jačanja sindikata, posebice u okolnostima sve rjeđeg participiranja radnika u sindikalnom djelovanju, odnosno u kolektivnom pregovaranju.“*

U konačnici, na potrebu jačanja sindikata ukazuje i EK. Nakon relativno dugog perioda indirektnog, pa čak i direktnog poticanja protusindikalnih mjera i politika s ciljem fleksibilizacije tržišta rada i provođenja kompetitivne interne devalvacije (Rathgeb i Tassinari, 2020), Prijedlog direktive Europskog parlamenta i Vijeća o primjerenim minimalnim plaćama u Europskoj uniji (EK, 2020), u kojem EK prepoznaje značaj minimalne plaće za smanjivanje nejednakosti, ističe: *„U kontekstu smanjenja obuhvata kolektivnog pregovaranja ključno je da države članice promiču kolektivno pregovaranje kako bi se poboljšao pristup radnika zaštiti u obliku minimalne plaće koja se osigurava kolektivnim ugovorima.“* Direktiva predviđa da države članice u kojima je obuhvat kolektivnog pregovaranja manji od 70% radnika, dodatno osiguravaju okvir kojim se omogućuju uvjeti za kolektivno pregovaranje.

Ostaje za vidjeti hoće li se te riječi pretočiti u kontinuiran i dugoročan smjer zagovaranja konkretnih politika i u kojoj mjeri te na koji način će se pomiriti s fiksiranošću EU ekonomskih politika na fiskalnu uravnoteženost.

LITERATURA

- Andreoni, V., Galmarini, S. (2014). How to increase well-being in a context of degrowth. *Futures*, 55: 78-89.
- Atkinson, A. B. (2015). *Inequality – What Can Be Done?* Cambridge; Massachusetts; London: Harvard University Press.
- Bagić, D. (2019). Croatia: stability amidst heterogeneous collective bargaining patterns. U: Muller, T, Vandaele, K. I Waddington, J. (ur.), *Collective bargaining in Europe: towards an endgame* [online], 1: 93.-109. ETUI. Brisel.
- Bićanić, I., Ivanković, Ž., Kroflin, M. (2018). Nejednakost plaća u Hrvatskoj 2003. – 2016. *Politička misao*, 55(3): 43-81.
- Benhabib, J., Bisin, A., Zhu, S. (2011). The Distribution of Wealth and Fiscal Policy in Economies with Finitely Lived Agents. *Econometrica* [online], 79(1): 123-157.
- Blanchet, T., Chancel, L., Gethin, A. (2019). How Unequal Is Europe? Evidence from Distributional National Accounts, 1980-2017. *WID.world Working Paper* [online], 2019(6).
- Blöchliger, H., J. Kim (ur.) (2016). *Fiscal Federalism 2016: Making Decentralisation Work*. Paris: OECD Publishing.
- Chetty, R., Grusky, D., Hell, M., Hendren, N., Manduca, R., Narang, J. (2016). The Fading American Dream: Trends in Absolute Income Mobility since 1940. *NBER Working Paper* 22910, str. 1-54.
- Cowell, F. A. (1995). *Measuring Inequality*. Second Edition. London; New York; Toronto: Prentice Hall/Harvesters Wheatsheaf.
- Dabla-Norris, E., Kochhar, K., Suphaphiphat, N., Ricka, F., Tsounta, E. (2015). *Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective* [online]. IMF Staff Discussion Note. Dostupno na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1513.pdf> [22. svibnja 2021.]
- Deaton, A. (2021) *Covid-19 and Global Income Inequality* [online]. NBER Working Paper Series. Dostupno na: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w28392/w28392.pdf [18. svibnja 2021.]
- DZS (2021). *Izvješće o proceduri prekomjernog proračunskog manjka i razini duga opće države, Republika Hrvatska, travanj 20201*. (ESA 2010). Državni zavod za statistiku. Dostupno na: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2021/12-01-02_01_2021.htm [25. travnja 2021.]
- EK (2017). *Izvješće za Hrvatsku 2017* [online]. Europska komisija. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/2017-european-semester-country-report-croatia-hr.pdf> [26. svibnja 2021.]
- (2020). *Prijedlog Direktive Europskog parlamenta i Vijeća o primjerenim minimalnim plaćama u Europskoj uniji* [online]. Europska komisija. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX:52020PC0682> [15. svibnja 2021.]
- (2020): a). *Taxation Trends in the European Union* [online]. Europska komisija. Dostupno na: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c0b00da7-c4b1-11ea-b3a4-01aa75ed71a1> [26. svibnja 2021.]
- (2021). *Izvješće za Hrvatsku 2020* [online]. Europska komisija. Dostupno na: <https://op.europa.eu/hr/publication-detail/-/publication/2868b45e-5944-11ea-8b81-01aa75ed71a1> [26. svibnja 2021.]
- ETUI (2019). Source materials. U: Muller, T, Vandaele, K., Waddington, J. (ur.), *Collective bargaining in Europe: towards an endgame* [online], 4: 669-691. ETUI. Brisel.
- Fernholz, R., Fernholz, R. (2012). *Wealth distribution without redistribution* [online]. CEPR. Dostupno na: <https://voxeu.org/article/what-would-wealth-distribution-look-without-redistribution> [23. svibnja 2021.]
- Filairo, S., Fischer, G. (2021). *Income inequality in the EU: General trends and policy implications* [online]. CEPR. Dostupno na: <https://voxeu.org/article/income-inequality-eu-trends-and-policy-implications> [23. svibnja 2021.]
- Fessler, P., Schurz, M (2020). The Wealth Effect of Bailouts: A Quantitative Assessment [online]. Institute for New Economic Thinking. Dostupno na: <https://www.ineteconomics.org/perspectives/blog/the-wealth-effects-of-bailouts-a-quantitative-assessment> [17. svibnja 2021.]
- HNB (2016). *Financijska stabilnost br. 17*. [online]. HNB. Dostupno na: <https://www.hnb.hr/documents/20182/521139/h-fs-16-2016.pdf/980fd229-8906-49f8-ba71-b827b5f43b2c> [28. svibnja 2021.]
- Inchauste, G., Rubil, I. (2017). *The Distributional Impact of Taxes and Social Spending in Croatia* [online]. Policy Research Working Paper; No. 8203. World Bank. Dostupno na: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/28448> [29. svibnja 2021.]
- Jaumotte, F., Buitron, C. O. (2015). *Union power and Inequality* [online]. CEPR. Dostupno na: <https://voxeu.org/article/union-power-and-inequality> [23. svibnja 2021.]
- Kumhof, M., Ranciere, R. (2010). *Inequality, Leverage and Crises* [online]. IMF Working Paper. Dostupno: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10268.pdf> [22. svibnja 2021.]
- Kump, N., Novokmet, F. (2018). *Top incomes in Croatia and Slovenia, from 1960s until today* [online]. WID Working Paper, 2018(8). Dostupno na: <https://wid.world/document/top-incomes-in-croatia-and-slovenia-from-1960s-until-today-wid-world-working-paper-2018-8/> [28. svibnja 2021.]
- Kunovac, M. (2020). *Distribucija imovine kućanstava u Hrvatskoj* [online]. HNB; Istraživanje br. 57. Dostupno na: <https://www.hnb.hr/documents/20182/3063386/1-057.pdf/e310a99b-3db5-ab2a-4952-50c8d28b6217> [17. svibnja 2021.]
- Lachapelle, E., Bergeron, T., Nadeau, R., Daoust, J.F., Dassonneville, R., Bélanger, É. (2021). Citizens' Willingness to Support New Taxes for COVID-19 Measures and the Role of Trust. *Politics & Policy*, str. 1-32.
- Landais, C., Saez, E., Zucman, G. (2020). *A progressive European wealth tax to fund the European COVID response*. Vox.eu. Dostupno na: <https://voxeu.org/article/progressive-european-wealth-tax-fund-european-covid-response> [7. lipnja 2021.]
- Mačkić, V. (2020). *Hrvatska zimmerfrei ekonomija*. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung. Dostupno na: <https://www.fes-croatia.org/news/article/hrvatska-zimmerfrei-ekonomija/> [30. svibnja 2021.]
- Mačkić, V., Matutinović, I., Recher, V. (2020). *Održivi razvoj u Hrvatskoj i Europski zeleni plan*. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung. Dostupno na: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/kroatien/17221.pdf> [30. svibnja 2021.]
- OECD (2021). *Better Life Index* [online]. Dostupno na: <http://www.oecd-betterlifeindex.org/#/111111111111> [4. lipnja 2021.]
- OECD (2021). *Inheritance taxation in OECD countries* [online]. OECD. Dostupno na: <https://www.oecd.org/tax/tax-policy/inheritance-taxation-in-oecd-countries-brochure.pdf> [26. svibnja 2021.]
- Ostry, J., Berg, A., Tsangarides, G. (2014). *Redistribution, Inequality and Growth* [online]. IMF Staff Discussion Note 14/2. IMF. Dostupno na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2014/sdn1402.pdf> [26. svibnja 2021.]
- Palomino, J.C, Rodríguez, J.G., Sebastian, R. (2020). Wage inequality and poverty effects of lockdown and social distancing in Europe. *European Economic Review* [online], 129. DOI:10.1016/j.eurocorev.2020.103564
- Piketty, T. (2015). Putting Distribution Back at the Center of Economics: Reflection on Capital in The Twenty-First Century. *Journal of Economic Perspectives* [online], 29(1): 67-88.
- Piketty, T., Zucman, G. (2015). Wealth and Inheritance in the Long Run. U: Atkinson, A. B. i Bourguignon, F. (ur.), *Handbook of Income Distribution* [online], Vol. 2. Elsevier. Dostupno na: <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-59429-7.00016-9> [15. svibnja 2021.]
- Rajan, R. G. (2011). *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Rathgeb, P., Tassinari, A. (2020). *How the Eurozone disempowers trade unions: the political economy of competitive internal devaluation* [online]. Socio – Economic Review. Dostupno na: <https://doi.org/10.1093/ser/mwaa021> [29. svibnja 2021.]
- The New York Times (2021). Finance Leaders Reach Global Tax Deal Aimed at Ending Profit Shifting [online]. Dostupno na: <https://www.nytimes.com/2021/06/05/us/politics/g7-global-minimum-tax.html> [7. lipnja 2021.]
- UN (2021). Human Development Index [online]. Dostupno na: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> [4. lipnja 2021.]
- Vlada RH (2021). *Nacionalni plan oporavka i otpornosti* [online]. Vlada RH. Dostupno na: <https://planoporavka.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/55%20-%20%201%20NPOC.pdf?vel=12358896> [29. svibnja 2021.]

ŠTO NAM KLASNA ANALIZA GOVORI O NEJEDNAKOSTIMA U HRVATSKOM DRUŠTVU?

Karin Doolan, Željka Tonković

POVRATAK KLASNE ANALIZE

U posebnom broju znanstvenog časopisa *Politika i društva Istočne Europe (East European Politics and Societies)* iz 2015. godine posvećenom promišljanju klasne analize u postkomunističkim zemljama zaključuje se kako je klasna terminologija nestala iz akademskog i javnog diskursa tih zemalja u devedesetim godinama te da je pojam klasa diskreditiran zbog marksističkih konotacija. Prema Ostu (2015), klasu, kao ključni pojam „srušenog protivnika“, zamijenio je nacionalizam. U istom broju časopisa objavljen je i rad o klasnoj analizi u hrvatskom kontekstu, čiji naslov sumira to istraživačko polje do unazad nekoliko godina: „Klasni diskurs u Hrvatskoj: Gdje je otišao? Hoće li se vratiti?“ (Grdešić, 2015). Ukratko, dok je klasna analiza prije devedesetih godina bila vibrantno teorijsko i istraživačko područje, koje je, između ostaloga, ukazivalo na diskrepanciju između proklamirane ideologije egalitarizma i društvenih nejednakosti, taj je diskurs u hrvatskom kontekstu „otišao“ s pojavom kapitalizma. Radi se o paradoksu, s obzirom da je za klasne analitičare klasna stratifikacija integralna kapitalističkom društvu.

U posljednjih nekoliko godina u Hrvatskoj dolazi do revitalizacije klasne analize (Ančić i Doolan, 2018; Cepić, 2019; Derado i sur., 2021; Doolan i Tonković, 2021; Tomić-Koludrović i sur., 2019). U fokusu ovog rada su uvidi koji su doprinijeli toj revitalizaciji, a dobiveni su u okviru znanstveno-istraživačkog projekta *Društvena stratifikacija u Hrvatskoj: strukturni i subjektivni aspekti*, koji je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost. Specifičnije, radi se o uvidima koji su proizašli iz analize odgovora 1000 ljudi starijih od 18 godina koji su u studenom i prosincu 2017. godine ispunili anketni upitnik izrađen u okviru projekta. Upitnik je sadržavao pitanja koja omogućuju komentar na klasnu strukturu hrvatskog društva, temeljenu s jedne strane na tipologiji zanimanja, a s druge na (ne)posjedovanju različitih vrsta kapitala. Važno je napomenuti da u osvrtu polazimo od zaključka da u literaturi nema slaganja oko toga koji je „najbolji“ teorijski pristup klasi, da prepoznamo različite operacionalizacije pojma klase, kao i da naš uzorak ispitanika, iako pažljivo definiran i realiziran, ne uključuje najbogatije i politički najutjecajnije članove hrvatskog društva. Usprkos tome, temeljem prikupljenih podataka i komparativnih uvida možemo ponuditi neke zaključke o klasnim nejednakostima u Hrvatskoj.

HRVATSKO DRUŠTVO KAO KLASNA PIRAMIDA

Primjenom operacionalizacije klase koja se temelji na tipologiji zanimanja, tzv. ESeG shema (European Socio-economic Groups), a koju je razvio Eurostat, ustanovili smo da klasnu strukturu hrvatskog društva čini manji udio ljudi na vrhu, nešto više ljudi u sredini i najveći dio na dnu klasne hijerarhije (Ančić i Doolan, 2018; Doolan i Tonković, 2021). Specifičnije, nešto malo više od 12% ispitanika u uzorku pripadnici su dominantne klase koju (u manjoj mjeri) čine menadžeri (npr. izvršni direktori) i (u većoj mjeri) stručnjaci (npr. profesori, liječnici, odvjetnici). Srednju klasu čini 31% ispitanika, što uključuje tehničare i srodne stručne zaposlenike (npr. medicinske sestre, komercijaliste u prodaji), vlasnike mikro i malih poduzeća (npr. vlasnici ugostiteljskih objekata, frizerskih salona) i činovnike i kvalificirane službenike (npr. službenici u knjigovodstvu). Najveći udio ispitanika, njih 57%, po ovoj su klasifikaciji pripadnici radničke klase industrijskih i poljoprivrednih radnika (npr. tekstilni radnici, vozači, automehaničari) i manje kvalificiranih radnika (npr. čistačice, konobari). Ovakva operacionalizacija klase polazi od pretpostavke da su životne šanse, od zdravstvenog stanja do obrazovnih mogućnosti, klasno obilježene.

Hugrée, Penissat i Spire (2017), koji su u svojim analizama klasne stratifikacije u Europi koristili pristup klasi temeljen na zanimanju (i to specifično ESeG shemu), razlikuju tri temeljne klase – radničku, srednju i dominantnu. Prema njihovoj klasifikaciji, radničku klasu na europskoj razini čini 43% radnika, srednju klasu njih 38%, a dominantnu klasu 19% zaposlenih. Temeljem ovih uvida i naših podataka za zaposlene u dobi 25-65 godina, a koji su i u fokusu analize Hugrée i suradnika (2017), Hrvatska u europskim okvirima ima manju dominantnu i srednju klasu te veću radničku klasu. Veći udio radničke klase dijelimo i s drugim postsocijalističkim zemljama, kao i sa zemljama poput Grčke i Portugala. U skandinavskim zemljama ili pak zemljama Zapadne Europe, poput Francuske ili Irske, najveći udio radnog stanovništva pripada srednjoj klasi. Uočljiv je, dakle, već dobro poznati kontrast između prosperitetnijeg europskog sjevera i zapada te siromašnije europske periferije na jugu i istoku.

Slične podatke o tzv. velikim, agregiranim klasama daje i pristup koji se temelji na (ne)posjedovanju različitih vrsta

kapitala: kulturnog, društvenog i ekonomskog (tzv. burdijeovska klasna analiza). U ovom su pristupu zanimanja u većoj mjeri shvaćena kao dobar pokazatelj klasne pozicije jer su povezana s različitom količinom i oblicima kapitala, no ona ne mogu biti temelj pripadnosti određenoj klasi. U tom su smislu i svi nezaposleni također dio klasne strukture društva. Kulturni kapital mjeri se indikatorima poput stupnja obrazovanja ispitanika i njezinih/njegovih roditelja, brojem knjiga u kućanstvu te brojem stranih jezika koje ispitanik govori, dok se društveni kapital mjeri članstvom u različitim organizacijama te ekstenzivnosti mreže kontakata i prijateljstava. Naposljetku, u našem istraživanju indikatori ekonomskog kapitala su mjesečna plaća/mirovina, iznos štednje, posjedovanje i vrijednost nekretnine te procjena ekonomskog statusa. Radi se o pristupu klasama prema kojem klase ne čine samo razlike u životnim šansama, iako je i to njihov sastavni dio, već i društvene i kulturne distinkcije te različite životne uvjete i odnose dominacije i subordinacije povezane s tim distinkcijama (Atkinson, 2015). Tako pripadnici dominantne klase, temeljem kapitala koje posjeduju, mogu koristiti obrazovni, ekonomski, kulturni i druge sektore u svoju korist, održavajući time svoju dominantnu poziciju. Pri tom valja razlikovati frakcije unutar dominantne klase: one koji imaju visoki ekonomski, a niži kulturni kapital te one koji imaju viši kulturni, a niži ekonomski kapital. Oni svoju dominantnu poziciju iskazuju u različitim „poljima“ djelovanja. U našem istraživanju, prema pristupu koji se temelji na kapitalima, dominantnu klasu čini oko 12% ispitanika, srednju klasu 29%, a radničku klasu i potklasu 59% ispitanika.

Naše analize inspirirane pristupom klasama koji se temelji na kapitalu izdvojile su šest klasnih pozicija (Doolan i Tonković, 2021). Ekstremne polove čine dominantna klasa s jedne strane, a potklasa s druge. Dominantnu klasu (12% ispitanika) čine ispitanici koji u odnosu na druge u uzorku imaju najviše razine kulturnog, ekonomskog i društvenog kapitala. Veći udio pripadnika ove klase ima završeno visoko obrazovanje, više od 100 knjiga, govori dva ili više stranih jezika te posjeduju štednju. U dominantnoj klasi su prema zanimanjima natprosječno zastupljeni stručnjaci i menadžeri, a veći udio čine muškarci i osobe iz većih hrvatskih gradova. S druge strane, potklasu (15% ispitanika) čine pojedinci s najnižim razinama kapitala, veći udio čine žene, osobe iz ruralnih krajeva i starije osobe, češće bez srednjoškolskog i visokog obrazovanja, koji, u usporedbi s članovima ostalih klasa, posjeduju najmanji broj knjiga. Od zanimanja su u potklasi najzastupljeniji niže kvalificirani radnici i kvalificirani radnici u industriji i poljoprivredi.

Uz dominantnu klasu i potklasu, u našoj smo analizi identificirali i srednju i radničku klasu, među kojima je primjetna i distinkcija s obzirom na dob. Stariju (14% ispitanika) i mlađu srednju klasu (15% ispitanika) čine oni ispitanici koji imaju niže razine kapitala od dominantne, a više razine od radničke klase i potklase, pri čemu je mlađa srednja klasa u prosjeku bolje obrazovana od starije srednje klase, imaju više knjiga kod kuće, govore više stranih jezika, veći broj pripadnika posjeduju štednju i živi u gradovima. I kod starije i kod mlađe srednje klase najzastupljeniji su tehničari

i srodni profesionalni zaposlenici te činovnici i kvalificirani službenici u uslužnim djelatnostima, a muškarci i žene čine podjednako velik udio.

Stariju (19% ispitanika) i mlađu (25% ispitanika) radničku klasu u većoj mjeri čine ispitanici sa završenom strukovnom školom (među njima nema osoba sa završenim visokim obrazovanjem). U odnosu na srednju klasu u njihovim domovima ima značajno manje knjiga i manji udio posjeduju štednju. No kao što je slučaj sa razlikama među pripadnicima starije i mlađe srednje klase, i mlađa radnička klasa ima više razine kapitala od starije. Primjerice, samo 3% starije radničke klase govori dva ili više stranih jezika, za razliku od 21% pripadnika mlađe radničke klase; štednju posjeduju 10% mlađe radničke klase i 6% starije radničke klase. U odnosu na ostale klase, veći udio starijih pripadnika radničke klase živi u manjim mjestima. U ovoj su klasi nadzastupljeni niže kvalificirani radnici i kvalificirani radnici u industriji i poljoprivredi. Muškarci i žene su podjednako zastupljeni.

Navedeni podaci ukazuju na razlike u ruralno-urbanoj zastupljenosti pripadnika različitih klasa: dok je dominantna klasa u većoj mjeri zastupljena u većim gradovima, osobe iz ruralnih krajeva u većoj mjeri pripadaju potklasi. Sličan raspored se može uočiti i u klasnoj strukturi hrvatskih regija: dominantna klasa i mlađa srednja klasa zastupljenije su u razvijenijim regijama (Grad Zagreb i Jadranska Hrvatska), dok su starija radnička klasa i potklasa zastupljenije u Panonskoj i Sjevernoj Hrvatskoj⁹.

⁹ Podjela Hrvatske na dvije NUTS 2 statističke regije: Jadransku Hrvatsku, koja obuhvaća sedam priobalnih županija i Kontinentalnu Hrvatsku, koja obuhvaća Grad Zagreb i preostale županije, izmijenjena je u prosincu 2019. donošenjem nove nacionalne klasifikacije statističkih regija (HR_NUTS 2021, NN 125/2019). Prema novoj klasifikaciji, Hrvatska je podijeljena na četiri NUTS 2 statističke regije: Panonska Hrvatska, Jadranska Hrvatska, Grad Zagreb i Sjeverna Hrvatska. S obzirom na izdvajanje Grada Zagreba u zasebnu statističku regiju, kao i s obzirom na pokazatelje razvijenosti županija koje čine Panonsku Hrvatsku, u budućim izvještajima DZS-a o pokazateljima siromaštva i socijalne isključenosti moguće je očekivati izraženije regionalne razlike.

Tablica 2

Klasna struktura po regijama (%)

	Panonska	Jadranska	Grad Zagreb	Sjeverna
Dominantna klasa	7,7	14,6	16,8	9,4
Starija srednja klasa	14,1	14,3	11,6	14,9
Mlađa srednja klasa	10,4	19,2	17,3	12,4
Mlađa radnička klasa	19,2	27,4	32,9	19,8
Starija radnička klasa	23,9	14,0	17,3	23,3
Potklasa	24,6	10,4	4,0	20,3
Ukupno	100	100	100	100

Istaknule bismo ovdje zaključno nekoliko važnih nalaza. Komparativno gledajući, Hrvatska ima zastupljeniju radničku klasu i manje zastupljenu srednju i dominantnu klasu. Uočljiva je intersekcija roda i klase: dok žene čine većinu potklase, muškarci su nešto zastupljeniji u dominantnoj klasi. Primjećujemo i prostorni aspekt klasne strukture: u razvijenijim regijama zastupljenija je dominantna klasa. Ohrabrujuć je podatak da mlađi pripadnici hrvatske srednje i radničke klase imaju u prosjeku višu razinu kapitala u odnosu na one starije.

KLASE, RAD, ZDRAVLJE, OBRAZOVANJE

Prethodni dio teksta temelj je za razmatranje klasnih razlika u Hrvatskoj. Dapače, da bismo mogli govoriti o klasnim razlikama važno je, između ostaloga, pokazati kako se prikazana klasna struktura prevodi u različita iskustva i distinkcije. U ovom dijelu u kratkim crtama razmatramo područje rada, financijske teškoće i zdravlje. Zanimljivo je spomenuti da su prema rezultatima istraživanja provedenog krajem osamdesetih godina u Jugoslaviji, koja su se temeljila na pristupu klasi operacionaliziranoj prema zanimanju, tzv. više klase imale i bolji životni standard mjereno kvalitetom stanovanja, zdravljem, uvjetima rada, kulturnom potrošnjom te načinima provođenja slobodnog vremena (npr. Čolić, 1986; Lay, 1986; Mastilica, 1993).

U području rada, u svojem smo istraživanju ispitanike pitali koliko često dolaze kući iscrpljeni od posla, obavljaju teške

fizičke poslove, osjećaju da su pod stresom te rade u opasnim uvjetima. Kada se formira indeks od te četiri tvrdnje te ispituju razlike među klasama, nalazi pokazuju kako najteže uvjete rada imaju mlađa i starija radnička klasa, a najbolje uvjete rada dominantna klasa. Što se tiče mogućnosti gubitka posla, dominantna klasa se u odnosu na ostale brine daleko manje, dok se najviše brinu pripadnici radničke klase i to posebno oni stariji. U području rada, klasne se razlike, iako ne izrazito, manifestiraju i zadovoljstvom uvjetima rada. Prema našim analizama, uvjetima rada su najzadovoljnije dominantna i mlađa srednja klasa. S druge strane, uvjetima rada najmanje su zadovoljni pripadnici mlađe radničke klase.

Klasne razlike se manifestiraju i u pogledu financijskih briga. Dok nešto manje od trećine ispitanika koji pripadaju starijoj radničkoj klasi i potklasi procjenjuju da je vrlo vjerojatno ili gotovo sigurno da će imati financijske probleme u idućih godinu dana, isto procjenjuje svega 7% dominantne klase. Ne iznenađuju stoga ni odgovori na procjenu o tome kako „spajaju kraj s krajem“: dok 67% ispitanika potklase i 58% starije radničke klase to čine vrlo teško i teško, tu procjenu iskazuje svega 16% dominantne klase. Usprkos uočenim obrascima, činjenica da i među pripadnicima dominantne klase ima (manji udio) onih s financijskim poteškoćama, odnosno da unutar radničke klase ima i onih koji nemaju financijske poteškoće ukazuje na važno pitanje unutar klasnih razlika.

Tablica 3

„Spajanje kraja s krajem“ prema klasama temeljenima na kapitalima

	Dominantna klasa	Starija srednja klasa	Mlađa srednja klasa	Mlađa radnička klasa	Starija radnička klasa	Potklasa
Vrlo teško i teško	15,9	21,9	12,8	41,4	58,1	66,9
Lako i vrlo lako	29,4	21,9	22,1	6,9	4,7	6,4

U slučaju financijskih teškoća, zanimalo nas je koliko je ispitanicima teško posuditi novac. Prema analizama, dok bi to bilo lako i vrlo lako za 31% pripadnika dominantne klase, tu istu procjenu daje svega 10% pripadnika starije radničke klase i 14% potklase. Nalazi su slični i po pitanju zaduživanja u banci: za 71% pripadnika potklase i 68% starije radničke klase to bi bilo „vrlo teško i teško“.

Što se tiče klasnog aspekta zdravlja, prema našim analizama, mlađa srednja klasa i dominantna klasa procjenjuju svoje psihofizičko zdravlje pozitivnijim u usporedbi s procjenama drugih klasa, posebice starije radničke i potklase. Dodatno, dok bi si 30% dominantne klase moglo priuštiti liječenje u inozemstvu, to isto navodi samo 13% mlađe radničke klase i 4% starije radničke klase.

Navedeni podaci jasno ukazuju na klasne nejednakosti u hrvatskom društvu. Zadovoljstvo uvjetima rada, odsutstvo ili minimalne financijske brige, mogućnost posudbe novca ili zaduživanja u banci te dobro psihofizičko stanje u većoj mjeri obilježavaju poziciju dominantne klase. S druge strane, biti pripadnikom radničke klase najčešće znači i slabije zadovoljstvo uvjetima rada, rad u težim uvjetima, više financijskih briga te lošije procjene psihofizičkog zdravlja. Konačno, dostupna istraživanja ukazuju i na klasne razlike u pogledu obrazovnih odabira i ishoda. Primjerice, srednjoškolski sustav obrazovanja se opisuje kao klasno obojen: trogodišnje strukovne škole u Hrvatskoj u većoj mjeri pohađaju djeca iz radničkih obitelji, dok učenici iz obitelji visokoobrazovanih stručnjaka češće upisuju gimnazije (npr. Doolan, Lukić i Buković, 2016; Puzić, Odak i Šabić, 2019; Ristić Dedić i Jokić, 2020; Tonković, Krolo i Marčelić, 2020).

POTKLASA I SIROMAŠTVO

Kako bismo dobivenu klasnu strukturu učinile životnijom, a istovremeno posvetile pažnju najsiriša članovima hrvatskog društva, iz svojeg smo uzorka izdvojile ispitanicu koja pripada identificiranoj potklasi. Vera (pseudonim) živi u Virovitičko-podravskoj županiji, ima 86 godina, nema osnovnoškolsko obrazovanje, kao ni njeni roditelji. Udovica je, živi sama i ne prima mirovinu, već socijalnu pomoć, a financijski joj pomažu i članovi obitelji ili prijatelji. Ispod je praga rizika od siromaštva. Kod kuće ima manje od 10 knjiga i ne govori ni jedan strani jezik. Smatra vrlo vjerojatnim da će nastaviti imati financijske probleme u sljedećih pet godina. Spada u onih 17% ispitanika u našem uzorku koji imaju financijske poteškoće i vrlo teško spajaju kraj s krajem.

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (DZS, 2020), stopa rizika od siromaštva u Hrvatskoj u 2019. godini bila je 18,3%, dok je 23,3% ljudi živjelo u riziku od siromaštva ili

socijalne isključenosti.¹⁰ Prag rizika od siromaštva za jednočlana kućanstva iznosio je 32.250 kuna godišnje, odnosno 2.675,50 kuna mjesečno. Za kućanstva s dvije odrasle osobe i dvoje djece prag rizika od siromaštva iznosio je 68.292 kune godišnje, odnosno 5.691 kunu mjesečno.

Prema rezultatima našeg istraživanja (Doolan i Tonković, 2021) žene i osobe starije dobi čine većinski dio potklase. Taj zaključak odgovara podacima Državnog zavoda za statistiku za 2019. godinu, prema kojima su žene u Hrvatskoj izloženije riziku od siromaštva u odnosu na muškarce. Preciznije, analiza stope rizika od siromaštva prema dobi i spolu pokazuje da su u najvećem riziku od siromaštva žene u dobi od 65 ili više godina. U dobnoj skupini od 55 do 64 godine žene su također izloženije riziku od siromaštva u usporedbi s muškarcima. Stope rizika od siromaštva znatno su niže u dobnoj skupini od 25 do 54 godine: 13,6% za muškarce i 12,1% za žene.

Podaci DZS-a (2020) također upućuju na regionalne razlike koje su identificirane i u našem istraživanju. Naime, dok je stopa rizika od siromaštva u 2019. godini u Jadranskoj Hrvatskoj bila 16,1%, u Kontinentalnoj Hrvatskoj ta je stopa iznosila 19,4%. U Jadranskoj Hrvatskoj 22% ljudi je živjelo u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, dok je u Kontinentalnoj Hrvatskoj taj postotak iznosio 23,9%.

U posljednjih 10 godina, otkako je 2010. u Hrvatskoj usvojena metodologija Eurostata vezana za istraživanje SILC (*Statistics on Income and Living Conditions*), najviša stopa rizika od siromaštva bila je 2011. godine, kada je iznosila 21,1% (DZS, 2012), dok je najniža stopa rizika od siromaštva bila 2019. te je iznosila 18,3% (DZS, 2020). Najveći postotak osoba koji su u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti bio je 2010. (32,8%) (DZS, 2011), a najniži 2019. (23,3%) (DZS, 2020). Ti podaci ukazuju na pad udjela osoba u riziku od siromaštva unazad 10 godina.

Spomenuto je da je u Hrvatskoj u 2019. godini 23,3% osoba živjelo u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. Iste je godine prosjek za EU-27 bio 21,1%. Drugim riječima, Hrvatska značajno ne odskače od europskog prosjeka, ali u komparativnoj perspektivi, ubraja se među deset zemalja članica s višim udjelom osoba u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti u odnosu na europski prosjek. Pritom je sedam država članica s još višim udjelom u usporedbi

¹⁰ Pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti temelje se na Anketi o dohotku stanovništva čija je provedba usklađena s uredbama EU-a i Eurostatovom metodologijom koja je propisana za obvezno godišnje istraživanje EU-SILC (*Statistics on Income and Living Conditions*) koje je referentni izvor podataka za praćenje statistike dohotka, siromaštva i socijalne isključenosti za sve zemlje članice. Izračuni DZS-a temelje se na konceptu relativnog siromaštva koji uzima u obzir raspoloživi dohodak kućanstva, broj članova kućanstva i distribuciju dohotka unutar populacije. Stopa rizika od siromaštva osnovni je pokazatelj koji se odnosi na udio osoba čiji je raspoloživi ekvivalentni dohodak ispod praga rizika od siromaštva. Prag rizika od siromaštva pritom je postavljen na 60 % medijalne vrijednosti ekvivalentnoga raspoloživog dohotka svih osoba. Drugi temeljni pokazatelj, postotak osoba u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti, odnosi se na osobe koje su u riziku od siromaštva ili žive u teškoj materijalnoj deprivaciji ili u kućanstvima s niskim intenzitetom rada (DZS, 2020.).

s Hrvatskom: Bugarska, Rumunjska, Grčka, Letonija, Litva, Španjolska i Estonija. Za usporedbu, postotak osoba pod rizikom od siromaštva i socijalne isključenosti najviši je u Bugarskoj (32,5%), Rumunjskoj (31,2%) i Grčkoj (30%). S druge strane, taj je udio najniži u Češkoj Republici (12,5%), Sloveniji (14,4%) i Finskoj (15,6%) (DZS, 2020).

Ovi podaci skiciraju opću sliku opsega siromaštva u Hrvatskoj, no kako u Hrvatskoj doista žive siromašni članovi društva? Rubil, Stubbs i Zrinščak (2018) daju uvid u to svojim istraživanjem o dječjem siromaštvu u Hrvatskoj, čiji je fokus na strategijama nošenja sa siromaštvom kućanstava s djecom. U svom radu predstavljaju ljude koji, primjerice, ne mogu redovito plaćati režije (posebno račun za struju koja im posljedično biva isključena), koji ponekad gladuju ili si, kako bi mogli podmiriti potrebe svoje djece, ne mogu priuštiti potrebne lijekove, koji svojoj djeci teško mogu priuštiti računalo s internetom ili izlaske i školske izlete. Stigma siromaštva na koju nas upućuju neki od njihovih sugovornika obilježava i živote ljudi koji se hrane u pučkoj kuhinji. Riječima jednog korisnika pučke kuhinje, za druge si „već dno dna ako nisi obrazovan“ (Doolan, Cepić i Walton, 2018).

ZAKLJUČAK

Prema našim analizama, klasna stratifikacija hrvatskog društva piramidalnog je oblika: manji udio ljudi koji pripada tzv. dominantnoj klasi se nalazi na vrhu piramide, nešto veći udio pripada srednjoj klasi, dok se najveći broj ljudi nalazi na dnu piramide. Identificirani veći udio radničke klase Hrvatska dijeli i s drugim postsocijalističkim europskim zemljama. No kako navode Huguée i sur. (2017), nije isto biti pripadnikom dominantne, srednje ili pak radničke klase u Kopenhagenu ili u Ateni. Prema tim autorima, dok dominantnu klasu u Grčkoj čini značajan broj liječnika, u Njemačkoj je čini značajan broj viših menadžera. Konstruirajući „europsku društvenu piramidu“, autori ističu kako se na dnu piramide nalazi radnička klasa juga i istoka Europe, a iako u svojoj analizi ne prikazuju podatke za Hrvatsku, možemo pretpostaviti da bi i radnička klasa u Hrvatskoj pripala ovoj skupini. S druge strane, na vrhu te piramide nalazi se dominantna klasa europskog sjevera. Drugim riječima, u europskim okvirima, čak je i dominantna klasa u Hrvatskoj u dominiranom položaju.

Zašto je važno baviti se klasnim nejednakostima? U hrvatskom kontekstu, politički i javni prostor obilježen je problematičnim identitetskim podjelama vezanim uz, primjerice, etnicitet, vjeroispovijest i seksualnost. Bavljenje klasnom stratifikacijom skreće pozornost na nejednakosti u vidu uvjeta rada, financijske sigurnosti, zdravlja ili pristupa obrazovanju. Ono skreće pažnju i na šire mehanizme koji te nejednakosti oblikuju, od neoliberalne kapitalističke ekonomije, privatizacije usluga poput zdravstva i školstva, kulturnog elitizma pa sve do, za hrvatski kontekst posebno važnog, nepotizma. Klasna perspektiva nam ukazuje i na problematiku nejednakih iskustava i mogućnosti za oporavak od katastrofa kao što su potresi, poplave ili pandemije. Vezano uz potonje, Preston i Firth (2020) u svojoj

knjizi o klasnim aspektima COVID-19 pandemije ističu kako je stvoren klasni rascjep između onih koji mogu raditi od kuće, koji su „online“ potrošači i koji su u poziciji da se mogu izolirati od drugih i time spriječiti širenje virusa te onih čiji je rad moguć jedino izvan vlastitog doma, čija je potrošnja vezana uz trgovine i koji su u poziciji da ih se otkriva za širenje virusa.

U prikazanim podacima ima razloga i za optimizam i za pesimizam. Pozitivne su činjenice da mlađe generacije srednje i radničke klase imaju, u prosjeku, više kapitala od starijih generacija (u prosjeku su obrazovaniji, govore više stranih jezika, imaju šire mreže društvenih kontakata, imaju štednju i nešto viša primanja) te da se stopa rizika od siromaštva u Hrvatskoj u posljednjih 10 godina smanjila. S druge strane, zabrinjavaju nalazi o slabijim ishodima radničke klase i potklase u odnosu na srednju i dominantnu klasu, kada je riječ o uvjetima rada, zdravlju ili obrazovanju njihove djece. Zabrinjavaju i podaci o eksploatirajućem prekarnom radu u Hrvatskoj, prema kojima Hrvatska komparativno ima visoku stopu prekarnog rada.

Intervencije kojima bi se mogle adresirati klasne nejednakosti uključuju uvođenje univerzalnog temeljnog dohotka („redovna novčana primanja koja se bezuvjetno isplaćuju svima bez prethodnog provjeravanja imovinskog stanja ili radnog statusa“ Stubbs, 2020), demokratizaciju procesa upravljanja poduzećima, jačanje javnog sektora u pružanju kvalitetnih usluga u pogledu zdravstvene skrbi, skrbi za djecu i starije, povećanje dostupnosti kulturne infrastrukture i jačanje lokalnih društveno-kulturnih centara, kao i javnu skrb za kvalitetno obrazovanje na svim razinama te za razne komunalne usluge (Wright, 2019). No da bi se u Hrvatskoj uhvatili u koštac s klasnim nejednakostima potrebno ih je prvo prepoznati kao politički problem.

LITERATURA

- Ančić, B., Doolan, K. (2018). Društvene klase u hrvatskom kontekstu. Prezentacija održana u okviru aktivnosti Javne sociologije Odjela za sociologiju Sveučilišta u Zadru : <https://www.unizd.hr/sociologija/Admin/EDN-Clanci/ArtMID/18257/ArticleID/32424/Javna-sociologija--Dru%C5%A1tvene-klase-u-hrvatskom-kontekstu>
- Atkinson, W. (2015). *Class*. Cambridge: Polity Press.
- Cepić, D. (2019). *Class cultures in postsocialist Eastern Europe*. Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge.
- Čolić, S. (1986). Slobodno vrijeme društvenih grupa. *Revija za sociologiju* 16(1-4): 121-129.
- Derado, A., Petrić, M., Tomić-Koludrović, I., Cvetičanin, P. (2021). Podjela kućanskih poslova i društvena nejednakost u Hrvatskoj: mješovito-metodski pristup. Prezentacija održana u okviru VIII. Nacionalnog kongresa hrvatskog sociološkog društva.
- Doolan, K., Tonković, Ž. (2021). Convergences and divergences of a Bourdieusian and occupation-based approach to social class: evidence from Croatia. *European Societies*, DOI: [10.1080/14616696.2021.1922929](https://doi.org/10.1080/14616696.2021.1922929)
- Doolan, K., Cepić, D., Walton, J.F. (2018). Charity's dilemmas: an ethnography of gift-giving and social class in Croatia. *Journal of Organizational Ethnography* 8(1): 11-24.
- Državni zavod za statistiku (2020). Pokazatelji siromaštva i socijalne isključenosti u 2019. Dostupno na: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2020/14-01-01_01_2020.htm (12.5.2021.)
- Državni zavod za statistiku (2019). Nacionalna klasifikacija statističkih regija 2021 (HR_NUTS 2021). NN 125/2019. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2019_12_125_2507.html (3.5.2021.)
- Državni zavod za statistiku (2012). Pokazatelji siromaštva u 2011. – konačni rezultati. Dostupno na: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/14-01-03_01_2012.htm (12.5.2021.)
- Državni zavod za statistiku (2011). Pokazatelji siromaštva u 2010. Dostupno na: https://www.dzs.hr/hrv_eng/publication/2011/14-01-02_01_2011.htm (12.5.2021.)
- Eurostat (2020). EU-Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC). Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/database> (12.5.2021.)
- Grdešić, M. (2015). 'Class discourse in Croatia: where did it go? Is it coming back?'. *East European Politics and Societies and Cultures* 29(3): 663–671.
- Hugree, C., Penissat, E., Spire, A. (2020). *Social Class in Europe: New Inequalities in the Old World*. London, New York: Verso.
- Lay, V. (1986). Kvalitet svakidašnjeg života društvenih grupa: Neki osnovni materijalni pokazatelji. *Revija za sociologiju* 16(1-4): 19-29.
- Mastilica, M. (1993). Zdravstvene nejednakosti: društvena stratifikacija, zdravlje i zdravstvena zaštita. *Revija za sociologiju* 24(3-4): 163-181.
- Ost, D. (2015). 'Class after communism: Introduction to the special Issue'. *East European Politics and Societies and Cultures* 29(3): 543–564.
- Preston, J., Firth, R. (2020). *Coronavirus, Class and Mutual Aid in the United Kingdom*. Palgrave Macmillan.
- Puzić, S., Odak, I., Šabić, J. (2019). Educational outcomes and aspirations of upper secondary school students: the cultural capital and relative risk aversion perspectives. *Sociologija*, 61(3): 268-388.
- Ristić Dedić, Z., Jokić, B. (2020). Roditeljske srednjoškolske aspiracije za djecu iz perspektive učenika pri kraju osnovnog obrazovanja. *Revija za sociologiju*, 50(2): 161-188.
- Rubil, I., Stubbs, P., Zrinščak, S. (2018). Dječje siromaštvo i strategije nošenja sa siromaštvom kućanstava u Hrvatskoj: kvantitativno-kvalitativna studija. *Privredna kretanja i ekonomska politika* 26(2): 59-116.
- Stubbs, P. (2020). Je li vrijeme za univerzalni temeljni dohodak? <http://hsd.hr/hr/2020/03/30/je-li-vrijeme-za-univerzalni-temeljni-dohodak/>
- Tonković, Ž., Krolo, K., Marčelić, S. (2020). Klasika, punk, čajke: kulturni kapital i vrijednosti mladih u gradovima na jadranskoj obali. Zadar: Sveučilište u Zadru, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Tomić-Koludrović, I., Cvetičanin, P., Petrić, M., Zdravković, Ž., Derado, A. (2019). Klasna struktura post-tranzijskog društva. Prezentacija održana u okviru VII. Nacionalnog kongresa Hrvatskog sociološkog društva.
- Wright, E.O. (2019). *How to Be an Anticapitalist in the Twenty-First Century?* Verso: London and New York.

RODNA JEDNAKOST U HRVATSKOJ: NAZADOVANJE ILI NAPREDOVANJE?

Marjeta Šinko

UVOD

Kada postavimo pitanje kakvo je stanje s rodnom (ne)jednakosti u Hrvatskoj i kakve trendove možemo uočiti u posljednjih trideset godina, suočavamo se s dilemom na što staviti fokus. Rodna nejednakost je složen društveni problem koji egzistira u svim sferama svakodnevnog života i koji se u suvremenim društvima pokušava adresirati tzv. multisektorskim politikama i raznovrsnim instrumentima, no u pravilu ostaje neprepoznat u javnosti. Pritom se obrazloženja razlika među ženama i muškarcima u vidu skrbi oko djece i starijih te reproduktivnog i kućanskog rada često oslanjanju na „razumljive, normalne, biološke razlike“ koje generiraju društvene odnose moći – pa time nisu, a ni ne bi trebale biti, dvojbene. Važno je naglasiti kako rodna jednakost nije samo pitanje odnosa žena i muškaraca (iako će se većina politika kreirati s idejom žena kao ciljane skupine) niti problem dostizanja muškaraca od strane žena. Rodna jednakost treba se shvatiti u širem smislu, kao relacijski kontekstualni koncept kojemu je cilj transformacija postojećih rodni odnosa moći, dakle samih temelja postojećih rodni režima. Ukratko, rodna jednakost odnosi se na promjenu uloga, moći, mogućnosti i prava žena, muškaraca, trans osoba i svih ostalih s ciljem ostvarenja pravednog i inkluzivnog društva.

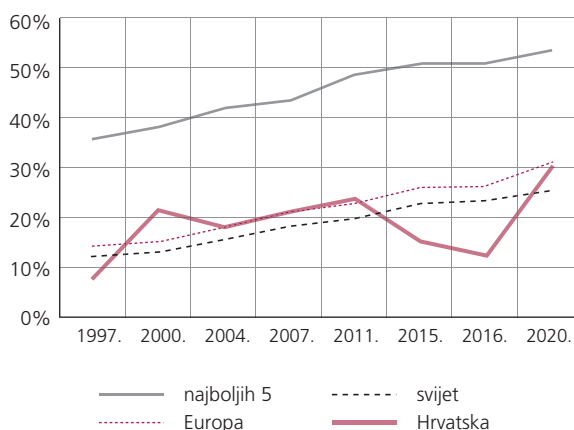
Za potrebe ovog rada odabrano je nekoliko tema koje se u pravilu definiraju kao „ženski interesi“: participacija žena u političkoj sferi, nastanak temeljnih javnih politika (i pripadajućih institucija i instrumenata) te pravo tjelesne autonomije žena (reproduktivna prava, seksualna prava i pravo na izbor o okončanju trudnoće). Zašto su odabrane upravo ove teme? Dosadašnja znanstvena istraživanja koja se na globalnoj razini intenzivno provode od sedamdesetih godina prošlog stoljeća, p(r)okazala su značajan odnos između veće ženske participacije u političkoj sferi i nastanku javnih politika naklonjenih ženama. Isto tako, ženska politička participacija često služi kao indikator demokratičnosti i inkluzivnosti neke države. Temeljna regulativa i osnivanje institucija s izričitom nadležnošću zaštite i promicanja rodne jednakosti smatra se prvim i nužnim korakom, ali i garancijom ustrajne i dugoročne transformacije s ciljem postizanja rodne jednakosti. Pravo žena na donošenje samostalnih odluka o svojim životima i tijelima najelementarniji je pokazatelj rodne jednakosti – njenog stanja i razumijevanja. Recentno, a kao što ćemo vidjeti i kasnije u tekstu, ženska tijela postaju poprišta ostraćenih ideoloških borbi kako u Hrvatskoj tako i u drugim

europskim državama, stoga ovo pitanje zaslužuje iznimnu pažnju. Pored toga, i pandemija bolesti COVID-19 snažno je utjecala na dostupnost zdravstvene skrbi za različite elemente reproduktivnog zdravlja žena. Tekst koji slijedi pratit će ovako iznesene teme, a biti zaključen preporukama za daljnji napredak u ostvarivanju rodne jednakosti u Hrvatskoj.

OSCILACIJE U POLITIČKOJ PREDSTAVLJENOSTI ŽENA

Kao što je navedeno u uvodu, razina ženske političke participacije koristi se kao jedan od indikatora mjerenja i rangiranja inkluzivnosti političkih sustava. Kao najkorištenije i najpristupačnije rangiranje može se spomenuti ono *Inter-Parliamentary Union* (IPU), globalne organizacije nacionalnih parlamenata, koja kontinuirano prati i uspoređuje zastupljenost žena u svim parlamentima svijeta. Ovo rangiranje započeto je 1997. godine, a promjene se evidentiraju nekoliko puta godišnje i prate spolnu strukturu parlamenata. U grafikonu je navedena postotna zastupljenost žena u parlamentima u posljednjih dvadesetak godina, s obzirom na prosjek pet država s najvećom zastupljenošću te na razini svijeta, Europe i Hrvatske.

Grafikon 1
Usporedba Hrvatske s obzirom na predstavljenošću žena 1997. - 2020.

Izvor: Autorica prema IPU, 2021.

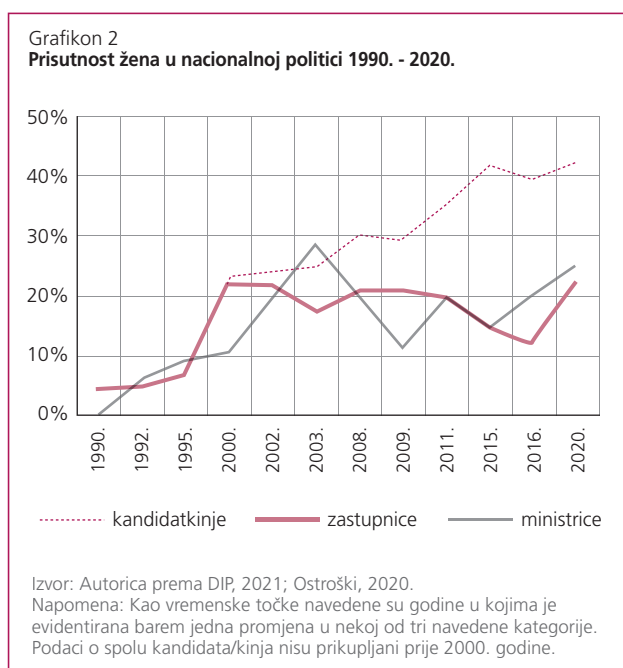
Napomena: Navode se isključivo postoci za donje domove. Kao vremenske točke navedene su godine u kojima je evidentirana prva promjena nakon parlamentarnih izbora u Hrvatskoj. Za razdoblja prije 1997. godine podaci nisu dostupni.

Nekoliko je stvari očito iz navedenog grafikona. Prvo, u posljednjih dvadesetak godina zamjetan je trend inkrementalnog povećanja ženske zastupljenosti u parlamentima kako globalno tako i u Europi. Drugo, ovo je povećanje iznimno sporo – čak ni na razini Europe još nije postignuta tzv. kritična masa, koja se definira kao trećinski udio zastupljenosti. Ukoliko se napredak nastavi ovom brzinom, paritet (polovica udjela) će se ostvariti tek za 30 godina u Europi i za 43 godine globalno. I treće, Hrvatska krivulja ne prati ovaj kontinuirani uzlazni trend. Uočljivo je kako je ona obilježena oscilacijama u određenim vremenskim periodima. Posebno dramatično razdoblje vidljivo je u posljednjem desetljeću, kada je ženska zastupljenost pala značajno ispod razine globalnog i europskog prosjeka nakon uzlaznog razdoblja prethodnog desetljeća. S određenom dozom zadovoljstva se može zaključiti kako posljednji podaci iz 2020. godine vraćaju Hrvatsku na uzlaznu putanju, no oscilacije u dosadašnjoj zastupljenosti temelj su za oprez po tom pitanju. Čak i uvidom u ove rudimentarne podatke možemo donijeti zaključak o krhkosti ženske političke zastupljenosti u Hrvatskoj. Čini se da ne postoji uvjetovanost prošlim razvojem, odnosno da prethodna postignuća ne garantiraju buduća.

Ovakav uvid posebno je paradoksalan kada se u obzir uzme da je u Hrvatskoj 2008. godine za predstavnička tijela na svim razinama (lokalnoj, nacionalnoj i europskoj) propisana upotreba rodno neutralne kvote od 40%. Kvote su propisane Zakonom o ravnopravnosti spolova, a trebaju se primjenjivati u postupku izrade kandidacijskih lista. Grafikon daje uvid u odnos kandidiranih i izabranih žena u Hrvatskoj, a navode se i podaci o udjelu žena u izvršnoj vlasti kao najmoćnijoj političkoj areni u parlamentarnim demokracijama – čije osvajanje i jest ultimativni cilj izbornog nadmetanja.

Grafikon pokazuje kako je u posljednjih dvadeset godina došlo do povećanja broja kandidatkinja te je ostvarena kvota u kandidacijskom postupku. No diskrepancija između postotka kandidiranih i izabranih žena ukazuje na problematičnu pozadinu ove statistike. Primarno, postotak kandidiranih žena je agregirani podatak svih kandidacijskih lista, neovisno o tome je li riječ o velikim ili malim strankama ili pak nezavisnim listama. Isto tako, iz ovog podatka nije razvidna pozicija žena na listama. Pa ipak, uzevši u obzir razliku između kandidiranih i izabranih žena, opravdano je zaključiti kako one nisu bile stavljane na visoke pozicije na liste te kako su bile značajnije prisutne na listama onih opcija koje nisu prešle izborni prag. Formalno gledajući, kvota je ostvarena, no njezin smisao, davanje većih mogućnosti ženama da budu izabrane i postupno povećanje zastupljenosti žena, nije. Važno je naglasiti kako je u Hrvatskoj provedena nekolicina anketnih istraživanja koja su ispitivala stavove i percepciju građana/ki spram žena u politici. Centar za ženske studije proveo je istraživanje u tri ciklusa (2003., 2007. i 2011.), a istraživanje „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH“ provedeno 2009. godine postavilo je i nekoliko pitanja o percepciji (ne) ravnopravnosti u politici. Sva navedena istraživanja pokazala su kako hrvatski građani/ke smatraju da je ženska politička predstavljenost nedostatna (vidi Kamenov i Galić, (ur) 2011; Šinko, 2013).

Važno je naglasiti da se u grafikonu navode podaci o parlamentarnoj zastupljenosti žena s obzirom na izborne rezultate, a ne na stvarno stanje u Saboru. Te razlike su u Hrvatskoj izrazito značajne. Spomenimo kako je na posljednjim parlamentarnim izborima u srpnju 2020. godine izabrano 22,5% žena – što i jest najbolji do sada ostvaren rezultat, no daleko ispod poželjnog. U trenutku pisanja ovog teksta, najrecentniji statistički pokazatelji Sabora od 16. ožujka 2021. navode kako je udio zastupnica 31,1% (Hrvatski sabor, 2021). Ovakvo povećanje koje se događa nakon izbora nije aberacija posljednjeg izbornog ciklusa, već ustaljena praksa (PRS, 2020: 160). U pravilu, ženska zastupljenost se popravlja za više postotnih poena uslijed prakse zamjena mandata koje u mirovanje stavljaju zastupnici zbog vršenja izvršnih dužnosti. Spomenimo pritom kako upravo predstavljenost žena na najvišim izvršnim pozicijama, onima u vladi RH, najznačajnije oscilira. U prve tri vlade žene uopće nisu bile zastupljene, a nakon toga su, u pravilu, svega jedna do dvije žene bile ministrice sve do 8. vlade premijera Ivice Račana (SDP). Iako broj žena u hrvatskim vladama do sada nije premašio četiri, najveći udio bilježi se u 9. vladi Ive Sanadera (HDZ) kada ih je bilo 28,6%. Iako, s obzirom na stranačku kompoziciju vlade i stranačku pripadnost premijera, ovakav podatak na prvu može izgledati iznenađujuće, činjenica je da mjesto u vladi snažno ovisi i o osobnim preferencijama njenog predsjednika. Na najvišim razinama izvršne vlasti možda se i najučestalije suočavamo s nepredvidivošću, patronažom i čudljivim postupanjem pri kadroviiranju. Uzevši u obzir navedeno, može se zaključiti kako se položaj žena u institucionalnoj politici u Hrvatskoj značajno poboljšao u odnosu na devedesete godine, kada su bile gotovo pa nevidljive. No ni danas taj položaj nije ravnopravan: stječe se dojam kako se političarke tretiraju kao rezerve u

zakonodavnoj domeni – bilo na nižim pozicijama na listama, bilo kao potencijalne zamjenice svojih stranačkih kolega – ili kao manje poželjne suradnice u izvršnoj vlasti.

PROTURJEČNOSTI RAZVOJA POLITIKA RODNE JEDNAKOSTI

Može li se ustvrditi kako povećanje ženske političke participacije donosi neku supstancijalnu promjenu za položaj žena u Hrvatskoj? Istraživanje ove autorice pokazalo je da intenzivne promjene početkom 21. stoljeća, za vrijeme kojih su nastale politike naklonjene ženama i tzv. ženska institucionalna mašinerija, itekako mogu biti povezane s rapidnim povećanjem broja žena u Saboru – primarno onih progresivne provenijencije. Kao što je vidljivo iz tablice, devedesete godine prošlog stoljeća su bile obilježene izostankom bilo kakvih značajnih javnopolitičkih inicijativa u ovome području. Iako je osnovana prva institucija i donesena prva nacionalna politika, one su bile rezultat želje za međunarodnim prestižem vladajuće političke elite, a ne nekog intrinzičnog poriva za rješavanje problema rodne nejednakosti (Šinko, 2015). U prve četiri godine 21. sto-

ljeća dolazi do eksplozije inicijativa, a kao primjer se može spomenuti i povećanje broja zastupnica u Saboru koje je rezultiralo osnivanjem Odbora za ravnopravnost spolova.

Tablica pokazuje kako je u zadnjih deset godina došlo do zastoja, pa čak i nazadovanja po pitanju temeljnih politika rodne jednakosti. Logično je za očekivati da će se nakon inicijalne faze usustavljanja javnopolitičke domene (njene terminologije, institucija i instrumenata) pristupiti implementaciji i rodnom osvještavanju ostalih sektora te da će se stoga razvoj na najvišoj razini pravnih akata zaustaviti. No ovaj zastoj nije opravdan na razini strateških dokumenata. Kao što je vidljivo iz tablice, zadnja nacionalna strategija koja je donesena 2011. godine istekla je prije šest godina (vidi i Tešija, 2017). Zanimljivo je primijetiti kako se ovaj zastoj poklapa s fazom pada ženske političke zastupljenosti, značajne ideološke stranačke polarizacije i intenzivne konzervativne mobilizacije, koja je rezultirala i uspješnim referendumom o ustavnoj definiciji braka. Nakon prethodnih neuspješnih pokušaja izrade nacionalne politike, ostaje nada kako će radna skupina osnovana u listopadu 2020. uspjeti osmisliti kvalitetnu i primjenjivu strategiju za razdoblje do 2027. godine, kao što je najavljeno.

Tablica 4
Kronologija razvoja politike rodne jednakosti u Hrvatskoj

GODINA	USTAV	ORGANSKI ZAKONI	INSTITUCIJE	NACIONALNE STRATEGIJE
1990.	Ustav čl. 14 o jednakosti pred zakonom			
1996.			Povjerenstvo VRH za pitanja jednakosti	
1997.				Nacionalna politika za promicanje jednakosti
2000.	Ustav čl. 3 o vrednotama ustavnog poretka		Povjerenstvo VRH za pitanja jednakosti spolova (ukinuto)	
2001.			Odbor za ravnopravnost spolova HS	Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova s programom provedbe 2001. - 2005.
2003.		Zakon o ravnopravnosti spolova*	Pravobranitelj/ica za ravnopravnost spolova; koordinatori/ce u tijelima državne uprave	
2004.			Ured za ravnopravnost spolova VRH	
2006.				Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova 2006.-2010.
2007.			Povjerenstvo za medije (ukinuto)	
2008.		Zakon o ravnopravnosti spolova; Zakon o suzbijanju diskriminacije	Povjerenstva za ravnopravnost spolova na podnacionalnoj razini	
2011.				Nacionalna politika za ravnopravnost spolova za razdoblje 2011. - 2015.
2013.	Ustav čl. 61 o definiciji braka			

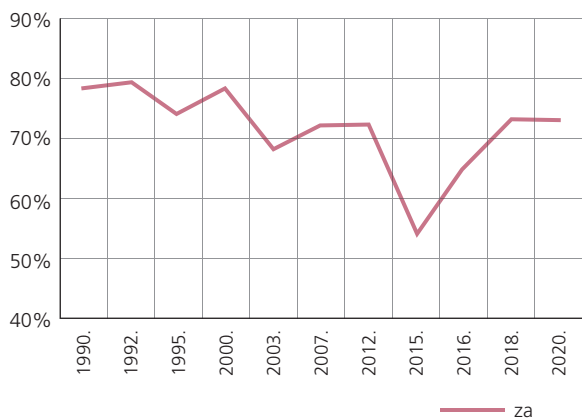
Izvor: Autorica.

Napomena: *Prvi Zakon o ravnopravnosti spolova trebao je biti donesen kao organski (što znači kvalificiranom većinom od 76 glasova) no za ispunjenje tog uvjeta nedostajao je jedan zastupnički glas. Zbog ovog tehničkog razloga Ustavni sud poništio je zakon te je nova i doradena verzija donesena 2008. godine.

PRAVO NA IZBOR: DISKREPANIJA MOGUĆNOSTI I STAVOVA

Konzervativna mobilizacija prati prevladavajući globalni i europski trend: prozivanje tzv. rodne ideologije (posebice u kontekstu ratifikacije Istanbulske konvencije), napad na politike identiteta i žensko pravo na prekid trudnoće, seksualnu edukaciju u školama te prava rodni i seksualnih manjina koje su eruptirale u razdoblju nakon Velike recesije 2009. godine. Tzv. kulturni ratovi, odnosno politika moralnosti, nije zaobišla ni Hrvatsku (Krizsan i Roggeband, 2018; Hodžić i Bijelić, 2014). Iako se prve javne akcije ultrakonzervativne desnice u Hrvatskoj mogu trasirati unazad do 2006. godine,¹¹ od 2010. godine dolazi do intenzifikacije političkog pritiska kako na društvenoj tako i na razini institucionalne politike, osnutkom nove stranke Hrvatski rast – HRAST (Petričušić, Čehulić i Čepo, 2017). Unutar ovog diskursa „ugroze tradicionalnih katoličkih vrijednosti“ posebno se ističe pitanje ženskog prava na izbor prekida trudnoće koje se pokušava ograničiti formalnim (ocjena ustavnosti zakona, sudjelovanjem u izbornom natjecanju, pravo na priziv savjesti) i neformalnim (molitva pred bolnicama, promidžba, javne akcije) mehanizmima (vidi i Bijelić i Hodžić, 2014).

Grafikon 3
Podrška hrvatskih građana/ki pravu žena na pobačaj 1990. - 2020.

Izvor: Autorica prema FPZG, 1990.-2020.

Napomena: U grafikonu se navode samo pozitivni odgovori građana/ki o pravu žena na prekid trudnoće. Negativni odgovori razlučeni su na dvije varijante u anketi 1992. godine („ne, osim u medicinski opravdanim situacijama“ i „ne, ni pod kojim uvjetima“, a 2012. godine uvrštena je opcija „ne znam“).

Uzevši u obzir širok raspon korištenih strategija i uspjeh referendumske inicijative kojom se brak definirao kao zajednica muškarca i žene, trebamo se zapitati jesu li hrvatski građani/ke prijemčivi i za ograničavanje reproduktivnih prava žena? Rezultati istraživanja Fakulteta političkih znanosti (FPZG) pokazuju da nisu. Riječ je o longitudinalnom istraživanju provedenom u jedanaest ciklusa, kojim se istraživalo javno mnijenje pred ili nakon parlamentarnih izbora na reprezentativnom nacionalnom uzorku. U svakom ciklusu jedno je pitanje bilo posvećeno ispitivanju stavova birača/ica spram prava žena na pobačaj. Distribucija odgovora prikazana u grafikonu pokazuje kako podrška ovom pravu nikada nije pala ispod 50%, a u većini razdoblja je prelazila 70%. To je u skladu i s rezultatima istraživanja „Percepcija, iskustva i stavovi o rodnoj diskriminaciji u RH“ provedenog 2009. godine koje je tada detektiralo da ¾ građana podržava ovo pravo (Kamenov i Galić, 2011). Grafikon pokazuje snažan pad podrške 2015., lagani porast 2016. i vraćanje na prethodnu razinu podrške 2018. godine. Uzevši u obzir da je to bilo razdoblje snažnih zagovaračkih akcija ultrakonzervativnih snaga, koje su pak dobivale izričitu ili prešutnu podršku političkih elita u Hrvatskoj, možemo se zapitati koliko je hrvatska javnost podložna takvim utjecajima i snažnim kampanjama usmjerenim ka zatiranju ženskih prava. Iako čak ni tada podrška nije pala ispod 50%, činjenica je da se približila granici u kojoj bismo mogli ustvrditi snažnu polarizaciju.

Važno je naglasiti kako je, kao i u slučaju sa ženskom političkom participacijom, zamjetna diskrepancija između stavova građana/ki i njihovih mogućnosti – dok građani/ke iskazuju podršku, stvarne mogućnosti ženama su sužene. Ključne prepreke koje su postavljene pred žene u uživanju ovog prava u Hrvatskoj su, prije svega, nedostupnost usluga ženama u ruralnim područjima, visoki troškovi procedure koji se ne pokrivaju zdravstvenim osiguranjem i velik broj odbijanja vršenja medicinskih usluga zbog priziva savjesti zdravstvenih radnika/ca uslijed čega u određenim bolnicama usluga uopće nije dostupna (PRS, 2020; URS, 2019). Zabrinutost oko stanja ženskih reproduktivnih prava iskazao je i UN Odbor za uklanjanje diskriminacije žena (CEDAW odbor) u svojim Zaključnim primjedbama o Četvrtom i petom periodičnom izvješću za Hrvatsku i to upravo zbog navedenih problema (CEDAW/C/HRV/CO/4-5, 2015). Ti problemi nisu riješeni ni šest godina nakon preporuka CEDAW odbora. Premda se može pomisliti kako je dio prepreka uzrokovala i pandemija COVID-19,¹² riječ je o kontinuiranom praktičnom ograničavanju prava koje se može zamijetiti u posljednjim desetljećima (PRS, 2020), a kojemu se u ovome trenutku kraj ne nazire.¹³

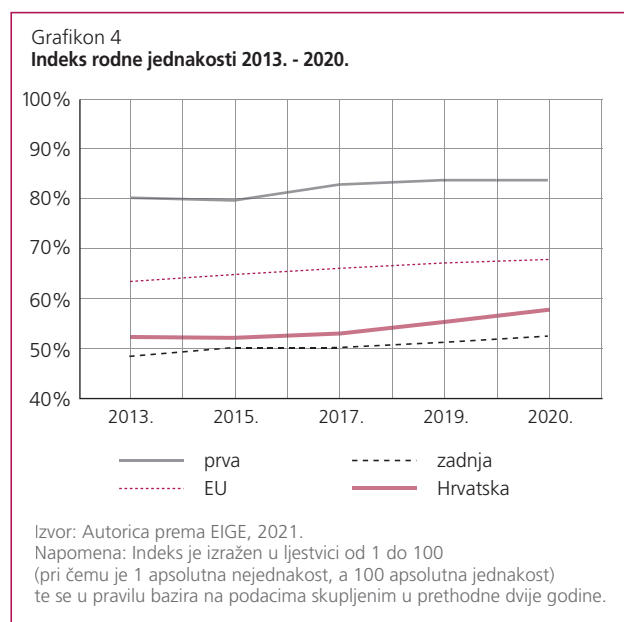
¹¹ Te godine udruge, primarno vođene udrugom Glas roditelja za djecu (GROZD), „započinju javno i politički vidljivije djelovati prilikom pokušaja uvođenja školskog programa seksualne edukacije“ (Hodžić i Bijelić, 2014: 22; vidi i Petričušić, Čehulić i Čepo, 2017: 67).

¹² Recentno istraživanje o različitim elementima reproduktivnih prava žena, ne samo o prekidu trudnoće, u razdoblju pandemije provela je Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova i udruga Roditelji u akciji. Istraživanje je pokazalo kako je dostupnost i kvaliteta usluga u ovom području opala (vidi PRS i RODA, 2020).

¹³ Spomenimo kako je rad na izmjenama zakona kojim se regulira pravo žena na prekid trudnoće trenutno obustavljen zbog pandemije COVID-19 (PRS, 2020: 193).

NA ZAČELJU EUROPSKE UNIJE: RODNA JEDNAKOST U HRVATSKOJ

Čini se svrsishodnim ovaj prikaz zaključiti još jednom usporedbom, onom Hrvatske i EU zemalja s obzirom na trend ostvarivanja rodne jednakosti. Europski institut za rodnu jednakost (EIGE), institucija osnovana sa svrhom prikupljanja podataka i vršenja analiza, osmislila je indeks rodne jednakosti (GEI) kojim prati njeno stanje u državama članicama Europske unije. Indeks se objavljuje od 2013. godine, u pravilu u dvogodišnjim intervalima. Za indeks se koristi 31 indikator rodne jednakosti u okviru šest ključnih područja: rad, novac, znanje, vrijeme, moć, zdravlje te dodatna dva: nasilje i interseksionalnost (EIGE, 2021).

U grafikonu se navode trendovi u postignutoj rodnoj jednakosti s obzirom na najbolju i najlošiju državu članicu, europski prosjek i Hrvatsku. Zanimljivo je spomenuti kako je u cijelom periodu praćenja ovog indeksa zemlja s najboljim rezultatom Švedska, a ona s najlošijim Grčka. Švedska pozicija daleko premašuje europski prosjek, a grafikon daje naslutiti kako je Hrvatska tek neznatno bolja od Grčke. Rangiranje Hrvatske kroz godine to i pokazuje: sve do podataka za 2020. godinu Hrvatska se nalazila u najnižem kvartilu (s pozicijama od 25. do 22. mjesta od 28 država članica). Posljednji objavljeni indeks svrstava Hrvatsku na 20. mjesto i detektira porast od 5,6 boda od 2010., pri čemu se najveći pomak odvio od 2017. godine. Hrvatska najbolje kotira u području zdravlja i novca, a najlošije u području moći i vremena (vidi i URS, 2020).¹⁴ Iako se trendovi rasta vidljivi u grafikonu mogu ocijeniti pozitivnima, njihova brzina ne može. Uz bodovni porast od 0,5 godišnje, Europskoj uniji trebat će 64, a Hrvatskoj 84 godine za ostvarivanje pune rodne jednakosti (EIGE, 2021; URS, 2020) – što zasigurno nije razlog za optimizam.

ZAKLJUČAK

Što se može zaključiti o dinamici rodne (ne)jednakosti u Hrvatskoj u posljednjih 30 godina? S jedne strane, neupitno je kako se ženska politička predstavljenost na nacionalnoj razini poboljšala u odnosu na devedesete godine prošlog stoljeća. No vidljivo je kako tu nije riječ o kontinuiranom uzlaznom trendu, kako ta predstavljenost nije adekvatna, kako instrument koji ga regulira ne garantira njenu stabilnost, a niti je ona u skladu s očekivanjima građana/ki. Po pitanju temeljnih javnih politika i ženske mašinerije također možemo detektirati značajan napredak na formalnoj razini (donošenje regulative i osnivanje institucija), određene zastoje (izmjene Ustava 2013. godine, nedonošenje nacionalne strategije), ali i puno značajnije probleme u implementaciji (ilustrativan primjer je nesankcioniranje kršenja kvota propisanih Zakonom o ravnopravnosti spolova). Najeklatantniji slučaj diskrepancije između formalne i stvarne rodne jednakosti vidljiv je u području reproduktivnih prava žena. Iako je isto zagantirano zakonom, vidimo kako se praktično uživanje tih prava kontinuirano krši – uz osudu međunarodnih organizacija, indolenciju političke elite, a unatoč podrške javnosti.

Analiza pokazuje kako je u Hrvatskoj projekt ostvarivanja rodne jednakosti obilježen proturječnim trendovima, s obzirom na dimenziju jednakosti (formalnu ili supstancijalnu), kao i na sektor koji se analizira. Kako bi se osigurao kontinuiran i što brži napredak u ostvarivanju rodne jednakosti u Hrvatskoj nužna je snažnija predanost političkih elita cilju rodne jednakosti, bolja suradnja državnih i nedržavnih aktera u svim fazama stvaranja javnih politika, bolji dizajn i implementacija javnopolitičkih rješenja, ali i obrana postojećih prava. Od konkretnijih mjera posebno se mogu istaknuti:

- na području političke predstavljenosti: snažnije sankcioniranje kandidacijskih lista koje ne poštuju kvotu u izborima kao i primjenu *zipper*, odnosno *rajfešlus* modela u kreiranju listi (naizmjenično navođenje muških i ženskih kandidata)
- na području politike rodne jednakosti: brzo donošenje nove i kvalitetne strategije te osiguranje financijskih i kadrovskih resursa za njeno provođenje kao i provođenje rodno osviještene politike na svim razinama
- na području prava na izbor: osiguranje pristupačnih i zdravstvenih usluga prekida trudnoće pokrivenih zdravstvenim osiguranjem za žene te drastičnu preinaku sadašnjeg modela priziva savjesti zdravstvenih djelatnika.

¹⁴ Navedena područja mjere rodne razlike u zdravstvenom stanju i pristupu zdravstvu (zdravlje), financijskim resursima i ekonomskoj situaciji (novac), pozicijama odlučivanja u raznim političkim i društvenim sferama (moć) i vremenu potrošenom na reproduktivni/kućanski rad i skrb (vrijeme) (URS, 2020).

LITERATURA

Bijelić, N., Hodžić, A. (2014). „Siva zona“: pitanje abortusa u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.

CEDAW/HRV/CO/4-5 (2015). *Zaključne primjedbe o Četvrtom i petom periodičnom izvješću za Hrvatsku*. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages//arhiva/images/pdf//CEDAW%20Zaklju%C4%8Dne%20primjedbe%20o%204.%20i%205.%20periodi%C4%8Dnom%20izvje%C5%A1%C4%87u%20za%20Hrvat-sku%2028.7.2015.pdf> (pristupljeno 23.3.2019.)

DIP (Državno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske) (2021). Službene stranice Državnog izbornog povjerenstva. Dostupno na: <https://www.izbori.hr/site/> (pristupljeno 15.5.2021.)

EIGE (European Institute for Gender Equality) (2021). Gender Equality Index. Dostupno na: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2020> (pristupljeno 13.5.2021.)

Hodžić, A., Bijelić, N. (2014). *Neokonzervativne prijetnje seksualnim i reproduktivnim pravima u Europskoj uniji*. Zagreb: Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje.

Hrvatski sabor (2021). Statistički pokazatelji. Dostupno na <https://www.sabor.hr/hr/zastupnici/statisticki-pokazatelji> (pristupljeno 10.5.2021.)

IPU (Inter-Parliamentary Union) (2021). Global Data on National Parliaments. Dostupno na: <https://data.ipu.org/women-averages> (pristupljeno 16.5.2021.)

Kamenov, Ž., Galić, B. (ur.) (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.

Krizsan, A., Roggeband, C. (2018). Towards a Conceptual Framework for Struggles over Democracy in Backsliding States: Gender Equality Policy in Central Eastern Europe. *Politics and Governance* 6(3): 90-100.

Ostroški, Ljiljana (ur) (2020). *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2020*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Petričušić, A., Čehulić, M., Čepo, D. (2017). Gaining Political Power by Utilizing Opportunity Structures: An Analysis of the Conservative Religious-Political Movement in Croatia. *Politička misao* 54(4): 61-84.

PRS (Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova) (2020). Izvješće o radu za 2020. Dostupno na: <https://www.prs.hr/cms/post/392> (pristupljeno 21.4.2021.)

PRS i RODA (Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova i Roditelji u akciji) (2020). Rezultati istraživanja "Dostupnost skrbi za reproduktivno zdravlje žena u vrijeme pandemije bolesti COVID-19". Dostupno na: <https://www.prs.hr/cms/post/210> (pristupljeno 1.5.2020.)

Šinko, M. (2013). Žene u hrvatskoj politici: desetljeće istraživanja stavova građana i građanki, u: Siročić, Z. i Sutlović, L. (ur.): *Širenje područja političkog – novi pogledi na političku participaciju žena*. Zagreb: Centar za ženske studije.

Šinko, M. (2015). *Razvoj javnih politika rodne/spolne ravnopravnosti u Hrvatskoj i Sloveniji od 1990. do 2008. godine*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu (doktorski rad).

Tešija, J. (2017). A gdje je Nacionalna politika za ravnopravnost spolova? *Libela: portal o rodu, spolu i demokraciji*. Dostupno na: <https://www.libela.org/vijesti/9210-a-gdje-je-naciona> (pristupljeno 20.4.2018.)

URS (Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske) (2019). *Sveobuhvatan pregled stanja na nacionalnoj razini povodom dvadeset i pete obljetnice održavanja Četvrte svjetske konferencije o ženama i usvajanja Pekinške deklaracije i Platforme za djelovanje*. Dostupno na: <https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages//arhiva/preuzimanje/dokumenti/un/beijing/PEKING25%20hrv%20finalno.pdf> (pristupljeno 1.3.2021.)

URS (Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske) (2020). Indeks rodne ravnopravnosti 2020. Dostupno na: https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/EIGE/Prikaz%20Indeksa%20rodne%20ravnopravnosti%202020_hrv.pdf (pristupljeno 1.2.2021.)

BAZA PODATAKA:

FPZG (Fakultet političkih znanosti): Anketno istraživanje *Izbori* (1990.-2020.).

HRVATSKA POLITIKA I DRUŠTVENE NEJEDNAKOSTI

Nenad Zakošek

UVOD

Politička transformacija postkomunističkih država polučila je u tri desetljeća nakon kolapsa komunističkih režima vrlo različite učinke. Neke od srednjoeuropskih postkomunističkih država – poput baltičkih država, Češke, Slovenije i Slovačke – uspostavile su relativno stabilne konsolidirane demokracije, koje ipak u kvaliteti demokratskih institucija i funkcioniranju pravne države zaostaju za najrazvijenijim zapadnim demokracijama. Neke srednjeeuropske države, poput Mađarske i Poljske, doživjele su nakon prvobitno uspješne demokratizacije dramatičnu autoritarnu regresiju. Neke države jugoistočne Europe, poput Rumunjske, Bugarske i Hrvatske, nisu dostigle razinu konsolidiranih demokracija. U njima postoji slobodno pluralističko političko natjecanje, kao i elementi aktivnog civilnog društva i kritičkih medija, ali zbog nereformiranih političkih elita i tereta političkog naslijeđa nisu uspjele uspostaviti funkcionalnu pravnu državu te su njihovi demokratski režimi obilježeni ozbiljnim defektima. U nekim drugim jugoistočnoeuropskim državama, poput Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Sjeverne Makedonije, nedovršeni procesi izgradnje države doveli su do nastanka hibridnih režima koji kombiniraju demokratske i autoritarne elemente. Naposljetku, u državama postsovjetskog prostora, poput Rusije, Bjelorusije, Azerbajdžana i srednjoazijskih država, komunističke režime zamijenili su novi oblici autoritarnih poredaka. Unatoč razlikama svi ti postkomunistički režimi imaju jednu zajedničku crtu: u njima je politička moć upotrijebljena za redistribuciju ekonomskih resursa. Kao posljedica tog procesa čak i u demokratski najuspješnijim postkomunističkim državama došlo je do različitih oblika zarobljavanja države. Političke elite instrumentaliziraju državne institucije i koriste ih u partikularne svrhe. Zarobljavanje države¹⁵ može se definirati kao proces u kojem politički akteri stječu „kontrolu nad institucijama, uslugama, resursima, procesima zapošljavanja i realizaciji poslovnih prilika tako da ih distribuiraju nizom odnosa baziranim na razmjenama, po kriterijima koji mogu biti nezako-

niti, netransparentni ili pak rezultat postavljanja pravila igre sukladno partikularnim interesima“ (Hoffman i dr. 2017: 14). Zarobljavanje države snažan je generator društvenih nejednakosti. Ono onemogućuje građanima ravnopravan pristup javnim dobrima, a dostupnost ekonomskih resursa u velikoj mjeri čini ovisnim o vezama s političkom moći. U ovom ćemo se tekstu baviti načinima kako u Hrvatskoj politička moć u procesima zarobljavanja države i klijentelističke razmjene generira društvene nejednakosti.

ZAROBLJAVANJE DRŽAVE I KLIJENTELIZAM

Općenito se može reći da u uvjetima nepotpune demokratizacije i nefunkcionalne pravne države u postkomunizmu politička moć postaje ključni resurs kojim se mijenja struktura društvene moći i redistribuiraju ekonomski resursi. U Hrvatskoj nakon prvih višestranačkih izbora 1990. i dolaska HDZ-a na vlast dolazi do specifičnih mutacija političke moći u procesima njezine istodobne centralizacije, transformacije i disperzije (Zakošek 1997). Uspostava HDZ-a kao hegemonijske stranke, na čelu sa snažnim karizmatiskim vođom, te institucionalizacija polupredsjedničkog sustava s nadmoćnim predsjednikom rezultirali su centralizacijom političke moći. Nadalje, u tom je sustavu akterima koji su imali pristup političkoj moći omogućeno da je transformiraju u ekonomsku i društvenu moć. I napokon, i naizgled paradoksalno, visoka centralizacija moći ide pod ruku s disperzijom, raspršenjem moći: „U mjeri u kojoj se politička moć personalizira, tj. odvaja od institucionalnih pozicija i pravnih prerogativa, može se čak govoriti o stanovitoj ‘refeudalizaciji’ moći. Bez općenitog pravnog sustava nema birokratskog jedinstva državnog aparata, nego se on raspada na mnoštvo neformalnih koalicija nosilaca moći, koje dijelove državnog aparata prema regionalnim, lokalnim ili klanskim kriterijima vežu uz centre društvene moći.“ (Zakošek 1997: 81). Istodobnost političke i ekonomske transformacije pogoduje ovim mutacijama političke moći, a u Hrvatskoj je tim procesima dodatno pogodovala činjenica da su se odvijali u uvjetima izgradnje države (nakon izlaska Hrvatske iz jugoslavenske federacije) i rata¹⁶.

¹⁵ Zarobljavanje države (*state capture*) politološki je koncept koji se u novije vrijeme razvio osobito u istraživanjima postkomunističkih političkih sustava. Slični su i pojmovi političke eksploatacije države (*state exploitation*, Grzymala-Busse 2007) i političkog pokroviteljstva (*political patronage*, O'Dwyer 2006). S ovim fenomenima usko je povezan koncept klijentelizma (*clientelism*) kojim se označava „ciljana distribucija selektivnih dobara pristašama u zamjenu za njihovu lojalnost“ (Grzymala-Busse 2008: 638-639; vidi i Kitschelt, Wilkinson 2007).

¹⁶ Na tragu ovih uvida hrvatska politologinja Danijela Dolenc (2013) analizirala je i pobliže opisala ove procese centralizacije, transformacije i disperzije moći u Hrvatskoj u usporedbi s 13 postkomunističkih država srednje i jugoistočne Europe.

Sva bitna obilježja hrvatskoga političkog sustava definirana su u njegovu formativnom razdoblju tijekom 1990-ih godina. Iako je kasnija politička dinamika, kao i proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, rezultirao institucionalnim i političkim promjenama, prvobitno uspostavljeni mehanizmi centralizacije, transformacije i disperzije političke moći nisu se promijenili. Utoliko se može govoriti o „ovisnosti o odabranom putu“ (*path dependency*) koja ima niz negativnih posljedica za kvalitetu demokracije, nefunkcionalnu pravnu državu, slab potencijal ekonomskog razvoja kao i kontinuirano generiranje društvenih nejednakosti. Stoga ćemo analizu usredotočiti na karakteristike političke moći u formativnom razdoblju hrvatskog političkog sustava (1990.-2000.).

CENTRALIZACIJA MOĆI

Centralizacija političke moći u Hrvatskoj početkom 1990-ih na specifičan je način oblikovala strukturu političke moći, koja je opstala sve do danas. Ona se osobito manifestirala u HDZ-ovoj stranačkoj „kolonizaciji“ državnog aparata na nacionalnoj kao i na regionalnoj i lokalnoj razini, ali istodobno i u kontroli državnih poduzeća i javnih ustanova, čija upravna tijela nude obilne mogućnosti za raspoređivanje stranačkih kadrova, a ujedno osiguravaju instrumente za stvaranje interesnih mreža s privatnim klijentima (osobito u postupcima javne nabave). Ekonomistica Maruška Vizek opisuje tu konstelaciju na sljedeći način: „Pritom su daka-ko najzanimljivija javna poduzeća u potpunom državnom vlasništvu (njih gotovo 900) koja raspolažu velikim proračunima, značajnim sredstvima za javnu nabavu, koja imaju manje transparentan nadzor trošenja sredstava i koja mogu zaposliti značajan broj novih, stranački podobnih djelatnika. Zanimljive su i agencije što ili dodjeljuju poticaje ili jednom regulatornom odlukom mogu pravnim i fizičkim osobama koje reguliraju dati ili oduzeti milijune kuna, kao i sva velika tijela javne vlasti (poput recimo bolnica) koja zapošljavaju velik broj zaposlenika i/ili koja imaju velike proračune za javnu nabavu.“ (Vizek 2020). Značajan dio ovih pozicija moći ostao je u rukama HDZ-ovih kadrova čak i u razdobljima kad stranka nije bila na vlasti na nacionalnoj razini.

Drugi aspekt centralizacije moći sastoji se u uspostavljanju mehanizama legitimacije opisane simbioze HDZ-a i države, kojima se ova stranka prikazuje kao ekskluzivni tvorac i čuvar nacionalne države i nacionalnog identiteta. To se postiže korištenjem dvaju glavnih instrumenata: promicanjem hegemonijskog nacionalističkog diskursa i stvaranjem skupina ekskluzivnih klijenata HDZ-ove vlasti. Hegemonijski diskurs oblikovan je tijekom 1990-ih, za vrijeme i neposredno po završetku Domovinskog rata. Njegova je potka mitologizacija borbe za nacionalnu nezavisnost te žrtve i herojstva hrvatskih građana u obrani države (Jović 2017). Po okončanju rata i osiguranju teritorijalne cjelovitosti države hegemonijski se diskurs promiče državnim politikama identiteta, obrazovnim sadržajima i političkom kontrolom programa javnih medija, kao i državnim ritualima i simboličkim oblikovanjem nacionalističkih identitetskih odrednica u bliskom savezu s Katoličkom crkvom. U uvjetima prevlasti

hegemonijskog diskursa politička opozicija nije bila u stanju formulirati alternativni politički diskurs. Glavni su izazov HDZ-ovu statusu ideološkog hegemonia politički konkurenti na desnom kraju političkog spektra, ne samo stranke nego i građanske udruge i mediji, koji se nastoje prikazati kao autentičniji promicatelji nacionalnog identiteta. Istodobno je HDZ od ranih 1990-ih formirao čvrst savez s ekskluzivnim klijentima poput branitelja, prognanika i bosanskohercegovačkih Hrvata, koji tvore značajan rezervoar glasova i političke podrške HDZ-u kao i djelotvoran instrument koji se može mobilizirati protiv političkih protivnika.

Krajem 1990-ih ova su obilježja centralizirane strukture moći gurala Hrvatsku u pravcu otvoreno autoritarnog sustava. To se ipak nije dogodilo jer je došlo do političkog obrata. Obnovljeni SDP, koji je na izborima 1992. i 1995. jedva ušao u parlament, okupio je opoziciju lijevog centra u dvije usko povezane izborne koalicije te je, nakon smrti prvoga hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana u prosincu 1999., ostvario nadmoćnu pobjedu na izborima u siječnju 2000. Reformska vlada socijaldemokrata premijera Ivica Račana pokrenula je značajne reforme, ustavnim je promjenama ukinula polupredsjednički sustav, decentralizirala je državnu upravu i započela proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji. No budući da je reformska vlada, potresana unutar koalicijskim sukobima, obnašala vlast samo u jednom mandatu, nije uspjela demontirati temeljnu strukturu političke moći u državnom aparatu ni s njime povezane klijentelističke mreže.

TRANSFORMACIJA MOĆI

Dimenzija transformacije političke u ekonomsku moć također je definirana 1990-ih godina, a njezin je glavni kanal bio proces privatizacije državnih poduzeća.¹⁷ Taj je proces dalekosežno redistribuirao ekonomske resurse i stvorio nove ekonomske aktere. Proces se odvijao u doba ratnog sukoba u Hrvatskoj i u uvjetima stalnih promjena pravnih pravila, što je pogodovalo netransparentnoj privatizaciji. U početnoj fazi je eksplicitni cilj privatizacije bio „da se izgradi domaća kapitalistička klasa koja bi stvorila ‘nacionalni kapital’ koji se mogao nositi s konkurencijom stranaca. U stvaranju kupaca, odnosno nositelja privatizacije, istaknuto mjesto onda mora imati proces izbora koji nema tržišne kriterije. Kriterij je morao biti subjektivan. Za izbor je presudna bila tijesna veza izabranih s novim vlastima“ (Klepo, Bičanić, Ivanković 2017: 19). Odabrani postupak privatizacije „(...) nije omogućavao jednake uvjete za sve (*level playing field*) jer je pristup procesu privatizacije bio ograničen, a ishod dogovoren i pristran u korist izabranih. (...) Tako proveden postupak pogodovao je umreženima s vlasti, a odluke

¹⁷ Treba napomenuti da su prethodno tzv. „društvena poduzeća“ u sustavu radničkog samoupravljanja, koji je bio na djelu do 1990., pretvorena u državna. Proces privatizacije započeo je još 1989. u Jugoslaviji kad se „počeo primjenjivati novi Zakon o poduzećima, koji je ‘izjednačavao sve oblike vlasništva’, deregulirao privatni sektor i definirao puteve privatizacije“ (Klepo, Bičanić, Ivanković 2017: 18). Samo manji broj poduzeća u Hrvatskoj privatizirao se prema tom Zakonu.

su donosile državne institucije (...) uz velik prostor diskrecijskog odlučivanja. Sve je postavljeno za prevlast ad hoc odlučivanja u kojemu su diskrecijske ocjene prevladavale nad procedurom i u kojem je bio velik prostor za korupciju i sumnjive postupke. (...) Trebalo je omogućiti da pojedinci bez novca kupe poduzeća (...) Drugo, tolerirale su se kupnje u kojima su kao plog korištene još nekupljene dionice. Treće, (...) [omogućeno je] korištenje fiktivnih malih kupaca. Četvrto, nije se provodila kontrola ugovornih obveza u kupnji dionica. Kasniji rad državne revizije utvrdio je da je kršenje ugovora bilo pravilo, a ne iznimka." Najpoznatiji predstavnik nove poduzetničke klase nastale redistribucijom resursa bio je Ivica Todorić, koji je 1990-ih bio jedan od glavnih dobitnika privatizacije: Todorić „u to vrijeme privatizacijom postaje vlasnik ključnih poduzeća iz sastava Agrokora. Tako 1992. postaje vlasnik Lovnoga gospodarstva Moslavina, Agroprerade i Jamnice, 1993. Zvijezde i DIP-a Turopolje, 1994. Leda, Silosa Moslavine, Bobisa, Solane Pag i ključnog poduzeća konglomerata, prodajnog lanca Unikonzum iz kojeg nastaje Konzum. (...) To se nije moglo bez aktivne potpore vlasti (...)“ (Klepo, Bičanić, Ivanković 2017: 19-20). Agrokora je nastavio ekspanziju u Hrvatskoj i regiji 2000-ih godina i postao najveći poslodavac u Hrvatskoj i jedan od najvećih u regiji. Godine 2017. zbog prezaduženosti je doživio financijski slom te je na temelju *lex specialis* usvojenog u Hrvatskom saboru vlasništvo nad koncernom predano u ruke vjerovnika, a većinsku kontrolu nad konglomeratom su dobile ruske banke (Ivanković 2018).

Na temelju izloženoga može se zaključiti da je proces privatizacije politički dizajniran tako da je omogućio bogaćenje male skupine aktera povezanih s nositeljima političke moći. Njegova je posljedica bilo stvaranje novih društvenih nejednakosti, dok su ekonomski učinci bili ambivalentni, no nedvojbeno nisu omogućili optimalan ekonomski razvoj.

DISPERZIJA MOĆI

U dimenziji disperzije moći mehanizmi zarobljavanja države i klijentelizma prenose se i adaptiraju unutar mreže jedinica lokalne i regionalne samouprave. Struktura vrlo fragmentiranih teritorijalnih jedinica izvorno je dizajnirana 1993. u skladu s preferencijama HDZ-a kao hegemonijske stranke, da bi se nakon toga broj jedinica povećavao sve do današnjih 428 općina, 128 gradova (uključujući Zagreb s posebnim statusom u rangu županije) i 20 županija. HDZ je 1990-ih godina potpuno dominirao u lokalnim i regionalnim jedinicama. Godine 1997. dostigao je najveću ekspanziju kad je kontrolirao čak 19 županija (uključujući Zagreb) i golemu većinu općina i gradova¹⁸. Istodobno se može uočiti da su se i opozicijske stranke već 1990-ih godina prilagodile HDZ-ovu modelu upravljanja lokalnim i regionalnim jedini-

cama, obilježenim zarobljavanjem države i klijentelizmom. To osobito važi za teritorijalne jedinice gdje su opozicijske stranke regionalni hegemoni, poput IDS-a u Istri.

Skupina eksperata okupljenih oko udruge Gong analizirala je 2017. godine četiri primjera regionalnih i lokalnih jedinica u kojima nisu na vlasti ni HDZ, ali ni SDP kao najveća opozicijska stranka (istarsku županiju te tri grada, Zagreb, Slavonski Brod i Dubrovnik) te rezultate analize objavila u publikaciji (Hoffman 2017). Njihova je dijagnoza da se čak i u analiziranim jedinicama, u kojima HDZ nije na vlasti, mogu detektirati isti mehanizmi korištenja političke moći kao i u jedinicama u kojima je vlast u rukama HDZ-a (vrlo često u konzultativitetu od 1990. do danas), tj. mehanizmi zarobljavanja države i klijentelističkog odnosa između nositelja vlasti i njihovih birača. Kao najvažniji oblici zarobljavanja države i klijentelizma na lokalnoj i regionalnoj razini navode se sljedeći postupci:

- prilagodba podzakonskih akata koje donosi lokalna jedinica partikularnim interesima
- arbitrarno korištenje proračunske zalihe
- zapošljavanje u županijskim, gradskim i općinskim tvrtkama prema političkim ili nepotističkim kriterijima
- namještanje javnih natječaja
- javno-privatna partnerstva u kojima se pogoduje privatnom investitoru (a koji prikriveno ili otvoreno financira izbornu kampanju ili kanalizira dio dobiti u džepove lokalnih dužnosnika)
- kontrola službeničke hijerarhije, stvaranje i ukidanje službeničkih položaja, arbitrarno premještanje službenika
- mijenjanje prostornih planova u korist partikularnih interesa investitora
- zamjene javnih za privatne zemljišne čestice nauštrb javnog interesa (uz očekivanu protuuslugu u obliku povrata dijela bespravno stečene dobiti)
- kontrola lokalnih medija i njihova instrumentalizacija u svrhu propagande u korist vladajuće političke opcije
- kupovanje opozicijskih vijećnika i zastupnika namještanjem u javnim tvrtkama
- donošenje mjera socijalne politike primarno radi povećavanja vjerojatnosti reizbora gradnjom imidža socijalne osjetljivosti.

Autori studije zaključuju da su s obzirom na njihovu rasprostranjenost najvažniji oblici instrumentalizacije političke moći u svrhu partikularnih interesa zapošljavanje i kadrovanje u javnom sektoru (u upravi, ustanovama i komunalnim poduzećima), prostorno planiranje, komunalno-građevinski zahvati i zarobljavanje kontrolnih mehanizama – političke opozicije, medija i civilnog društva. Zapošljavanje odnosno kadrovanje „ima tri istodobne funkcije: kontrola i širenje mreža zarobljavanja, distribucija resursa te povećanje vjerojatnosti reizbora. Pritom se koriste različiti mehanizmi: od ‘izmišljanja’ novih radnih mjesta, preko politički-interesnog imenovanja u nadzorna i upravna tijela pa sve do osnivanja poduzeća koja se pune podobnim kadrovima. (...) Prostorno je planiranje (...) primarno u funkciji povećanja količine i vrijednosti resursa, ali i širenja mreža

¹⁸ Zanimljivo je da je na prvim lokalnim i regionalnim izborima 1993. HDZ osvojio 16 županija, dakle tri županije manje nego 1997. Nakon gubitka vlasti na nacionalnoj razini HDZ je 2000-ih godina kontrolirao samo 8 županija, a pri tom je trajno izgubio i Zagreb. Na izborima 2021. HDZ je ponovno ojačao i osvojio čak 15 županija. Uz to kontrolira nešto manje od 50 posto općina i gradova.

tako da se na temelju izmjena prostornih planova i namjena pojedinih čestica nastoje ostvariti znatne materijalne dobiti. (...) Komunalno-građevinski zahvati su u višestrukoj funkciji: povećanja resursa mreže, distribucije resursa te povećanja vjerojatnosti reizbora“ (Hoffman 2017: 117-119).

ZAKLJUČAK

Politički sustav ima važnu ulogu u generiranju društvenih nejednakosti u Hrvatskoj. Bitne karakteristike sustava nastale su 1990-ih godina u uvjetima istodobnih procesa političke i ekonomske transformacije, izgradnje države i rata. Njihovo isprepletanje i stvaranje specifičnih mehanizama zarobljavanja države i klijentelističkih odnosa između političkih elita i njihovih pristaša stvorili su osebujnu dimenziju nejednakosti. Povezanost s političkom moći jedan je od ključnih uvjeta za pristup ekonomskim i društvenim resursima. U tom su razdoblju tri glavna obilježja korištenja političke moći: njezina centralizacija, transformacija i disperzija. HDZ je kao hegemonijska stranka u formativnom razdoblju prilagodio političke institucije svojim preferencijama i učinio ih podložnima partikularnim interesima. Također je u tom razdoblju HDZ stranačkim kadrovima „kolonizirao“ sve razine državne vlasti i lokalne samouprave, javna poduzeća i javne ustanove. Stranke opozicije već su 1990-ih bile sposobne osvojiti neka lokalna i regionalna politička uporišta, a nakon 2000. dva puta su dolazile na vlast. U tom je razdoblju SDP ostao glavni politički protivnik HDZ-a te je dva puta sa centrističkim strankama formirao koalicijske vlade, 2000.-2003. i 2011.-2015.

Politička se moć rasprišila na veći broj političkih aktera. Umjesto koncentracije moći u rukama dominantnog predsjednika i HDZ-ovih jednostranačkih vlada ona se sada dijeli među članovima koalicijskih kabineta. HDZ je izgubio hegemonijsku poziciju u političkom sustavu. Pa ipak, sve to nije rezultiralo promjenom dominantnog mehanizma funkcioniranja vlasti, klijentelizma i zarobljavanja države, budući da su tu praksu usvojili i HDZ-ovi politički oponenti. U procesu pristupanja Hrvatske Europskoj uniji ojačali su neki kontrolni mehanizmi nad političkom moći, ali se njena temeljna obilježja nisu promijenila. Nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju HDZ je pod vodstvom Tomislava Karamarka polarizirao političku arenu nacionalističkom mobilizacijom u nastojanju da ponovno uspostavi HDZ-ovu političku hegemoniju. U tome je doživio neuspjeh. U istom se razdoblju javljaju i političke reakcije na nezadovoljstvo birača zarobljavanjem države u obliku novih stranaka i inicijativa. Može se govoriti o tri vrste aktera. Prvi tip su ideološki neodređeni populistički pokreti, politički poduzetnici i stranke, poput tzv. facebook prosvjeda u veljači 2011., Mislava Kolakušića i stranke Živi zid. Riječ je o političkim akterima koji imaju snažan populistički prosvjedni naboj, pretendiraju da govore u ime naroda i „običnog čovjeka“, kombiniraju u sebi elemente desnih i lijevih ideologija, a imaju i nedvojen potencijal za autoritarne solucije jer se zalažu za radikalnu redukciju kompleksnosti političkog procesa i preferiraju koncentraciju moći u rukama privilegiranih populističkih vođa. Riječ je ipak o protestnim feno-

menima koji ne opstaju dugo. Drugi tip aktera su desne populističke stranke i pokreti, poput Mosta, Miroslava Škore ili Zlatka Hasanbegovića i s njima povezanih stranaka, kao i radikalno konzervativnih građanskih udruga i pokreta poput U ime obitelji i referendumske inicijative za ustavnu definiciju braka. Zalažu se za retradicionalizaciju, za ograničavanje pluralizma u ime navodno autentičnih nacionalnih vrijednosti i preferiraju neliberalnu demokraciju a la Viktor Orban. Ovi akteri imaju potencijal za dugoročnije političko djelovanje i za usmjeravanje političkog razvoja prema autoritarnom poretku. U Hrvatskoj su ostvarili snažan politički utjecaj, ali, za razliku od Mađarske i Poljske, nisu uspjeli nametnuti svoju političku hegemoniju. Treći tip aktera su nove lijevo-zelene stranke poput platforme Možemo!, koje se zalažu za prevladavanje koruptivno-klijentelističkog modela politike i za inauguraciju participativne demokracije orijentirane prema održivom i pravednom društvu. Uspjeh platforme Možemo! na lokalnim izborima u svibnju 2021. ukazuju na potencijal ovih aktera da promijene dosadašnji model politike te da oslobode državu od dominantnog tipa političkih elita i njihovih klijenata koji su je zarobili.

LITERATURA

- Dolenc, D. (2013). *Democratic Institutions and Authoritarian Rule in Southeast Europe*. Colchester (UK): ECPR Press.
- Grzymala-Busse, A. (2007). *Rebuilding Leviathan: Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grzymala-Busse, A. (2008). Beyond Clientelism. Incumbent State Capture and State Formation. *Comparative Political Studies*, 41(4/5): 638-673.
- Ivanković, Ž. (2018). *Slučaj Agrokor. Privatizacija i crony kapitalizam*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Hoffman, D., Miošić-Lisjak, N., Prkut, D., Stubbs, P., Šalaj, B., Zelić, D., Zrinščak, S. (2017). *Naša zarobljena mista*. Zagreb: Gong.
- Kitschelt, H., Wilkinson, S. I. (ur) (2007). *Patrons, Clients, and Policies. Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klepo, M., Bičanić, I., Ivanković, Ž. (2017). *Slučaj Agrokor: Kriza najveće hrvatske kompanije*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
- Jović, D. (2017). *Rat i mit. Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*. Zagreb: Fraktura.
- O'Dwyer, C. (2006). *Runaway State-Building. Patronage Politics and Democratic Development*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Vizek, M. (2020). Raskrinkana je toksična spirala hrvatskog propadanja (23. 9. 2020.); <https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/raskrinkana-je-toksicna-spirala-hrvatskog-propadanja-ove-brojke-govore-sve-o-razmjerima-korupcijske-trodiope-i-o-tome-kako-je-gospodarstvo-postalo-njezin-rob-fo-to-20200923>.
- Zakošek, N. (1997). Pravna država i demokracija u postsocijalizmu. *Politička misao*, 34(4): 78-85.

(NE)JEDNAKOSTI U ODGOJU I OBRAZOVANJU REPUBLIKE HRVATSKE – BORBA ZA OČUVANJE POSTOJEĆIH I USPOSTAVU NOVIH MEHANIZAMA IZGRADNJE JEDNAKOSTI I PRAVIČNOSTI

Boris Jokić

UVOD

Sustave odgoja i obrazovanja, pa tako i hrvatski, obično se procjenjuje na dvije jednako važne dimenzije – onu kojom se pokušava odmjeriti kvaliteta, najčešće iskazana razinom usvojenih znanja, vještina i stavova djece i mladih te onu kojom se procjenjuje razina jednakosti i pravičnosti u sustavu. U nekim su društvima povijesno ove dvije dimenzije postavljene gotovo okomito što za ishod ima da su kvalitetni odgoj i obrazovanje dostupni samo nekima. Ipak, uspješnim se danas smatraju oni sustavi koji uspijevaju osigurati visoku kvalitetu odgoja i obrazovanja svim građankama i građanima. Opravdano je postaviti pitanje u kojoj je mjeri Republika Hrvatska uspješna u zahtjevnom cilju osiguravanja visoke razine kvalitete odgoja i obrazovanja djeci i mladima bez obzira na njihov rodni identitet, etnicitet, vjersko opredjeljenje, klasnu pripadnost, obrazovanje roditelja ili mjesto u kojem žive.

U osnovi idealističke krilatice 'Kvalitetni odgoj i obrazovanje za svu djecu i mlade' krije se vrlo složena slika u kojoj različiti odgojno-obrazovni elementi, procesi i javne politike mogu djelovati na promjene u razinama kvalitete i jednakosti te pravičnosti sustava. Na međunarodnim ispitivanjima učenika četvrtih razreda osnovnih škola TIMSS i PIRLS hrvatski učenici postižu iznadprosječne rezultate u odnosu na svoje vršnjake iz cijeloga svijeta. S druge strane, pregled trendova rezultata na PISA ispitivanjima na sve tri funkcionalne pismenosti (čitalačkoj, matematičkoj i prirodnoznanstvenoj) ukazuje da u prethodnih 20 godina u sustavu odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj nije značajnije podignuta razina kvalitete iskazane usvojenim kompetencijama djece i mladih (Markočić Dekanić i dr., 2018). Analize rezultata učenika na ispitima državne mature u prethodnih 11 godina također ukazuju na nisku razinu znanja i vještina učenika završnih razreda srednjih škola (npr. Ristić Dedić i Jokić, 2013). 2021. godine rijetki će hrabro tvrditi da je hrvatski sustav odgoja i obrazovanja po kvaliteti na razini onih najuspješnijih u Europskoj uniji, dok će mnogi dimenziju jednakosti i pravičnosti u sustavu zanemariti ili proglasiti sekundarnom u odnosu na pitanje usvojenih kompetencija učenika. Zanemarivanjem i umanjivanjem značaja ovog pitanja izlažemo se velikoj opasnosti da ugrozimo postojeće fine mehanizme

koji osiguravaju jednakost u sustavu te da sustav odgoja i obrazovanja, a posljedično i naše društvo, učinimo manje pravednim, uključivim i osjetljivim za druge i drugačije.

Slikovito se pitanje (ne)jednakosti i (ne)pravičnosti u odgoju i obrazovanju može zamisliti kao put djeteta od trenutka ulaska u sustav ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja do trenutka izlaska iz srednjoškolskog ili visokoškolskog obrazovanja. Na tom životnom putu brojni elementi u odgojno-obrazovnom sustavu mogu utjecati na jednakost mogućnosti pojedinca, pri čemu je važno razlikovati formalne jednakosti mogućnosti (engl. formal equality of opportunity) i pravične jednakosti mogućnosti (engl. fair equality of opportunity) (Rawls, 1999; Freeman, 2007; Brčić, 2010). Drugim riječima, nešto učenicima može biti formalno dostupno, ali u stvarnosti postoje jasne razlike u mogućnostima učenika različitih obilježja. Pregled spoznaja i podataka na pojedinim odgojno-obrazovnim razinama ukazuje da u Republici Hrvatskoj postoje sustavni elementi kojima se povećava razina jednakosti i pravičnosti u sustavu, dok su istovremeno prisutni i različiti elementi koji učvršćuju, a često i povećavaju nejednakosti i nepravičnosti kao rezultat socijalnog podrijetla, ekonomskih ili drugih društvenih i osobnih okolnosti na koje dijete, mlada osoba ni njihovi roditelji ne mogu utjecati (Salmi i Bassett, 2014; McCowan, 2016). U ovom poglavlju prikazani su izabrani pokazatelji nejednakosti, simulirajući odgojno-obrazovni i životni put djece i mladih od trenutka ulaska do trenutka izlaska iz sustava odgoja i obrazovanja.

JE LI U HRVATSKOJ TEŽE UPISATI JASLICE NEGO STUDIJ?

Premda je u prethodna dva desetljeća došlo do značajnog povećanja broja ustanova ranog i predškolskog obrazovanja i obuhvata djece jasličkim i vrtičkim programima, prema podacima Eurostata za 2019. godinu Hrvatska je na samom začelju zemalja Europske Unije po broju djece između četvrte godine života i polaska u osnovnu školu koja su uključena u predškolske programe. Anegdotalno bi se moglo tvrditi da je u Hrvatskoj teže upisati jaslički ili vrtički program nego visokoškolsko obrazovanje. Analiza Dobrotić, Matković i Megner (2018) pruža osnovu takvoj tvrdnji i daje vrlo preciznu sliku nejednakosti u dostupnosti ovog dijela sustava

građanima iz različitih dijelova zemlje. U nekim dijelovima Hrvatske nije iznimka da jedna ustanova ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja pokriva područje od više od 200 km². Već sama ta činjenica ukazuje kako je mreža dječjih vrtića nedovoljno i nejednako razvijena. Rezultat navedenoga je da se 2016. godine raspon djece uključene u jasličke programe kretao između 5,6% u Brodsko-posavskoj županiji i 40,4% u Gradu Zagrebu. Slično je i s uključenošću u vrtičke programe koja se kreće između 24,4% (Brodsko-posavska županija) i 82,8% (Grad Zagreb). Autori također ukazuju da 146 općina uopće nije imalo vrtičke, a čak 311 jedinica lokalne samouprave nije imala jasličke programe u svojim sredinama. Obuhvat djece veći je u ekonomski razvijenim sredinama, a Matković, Dobrotić i Baran (2019) naznačuju da su usluge ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja korištenije od strane roditelja koji su zaposleni i onih s višom razinom obrazovanja. Brojna svjetska i nacionalna istraživanja ukazuju na različite dobrobiti pohađanja ove razine obrazovanja, naročito za djecu koja dolaze iz manje privilegiranog socio-ekonomskog okružja. Određene sredine, predvođene Gradom Zagrebom, 2018. godine uvele su mjeru 'Roditelj odgojitelj' kojima su jednom od roditelja omogućile novčanu naknadu, pri čemu je jedan od uvjeta bio da djeca u slučaju korištenja te mjere ne smiju pohađati dječji vrtić. Posljedica ove mjere je usporavanje porasta obuhvata djece u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju te uskraćivanje djeci važnih elemenata osobnog, socijalnog i obrazovnog razvoja. Navedeno ukazuje na i dalje prisutnu ograničenost pristupa ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju određenom dijelu djece te izrazitu razinu nejednakosti i nepravičnosti s obzirom na životnu sredinu u kojoj odrastaju.

DAVNO POSTAVLJENI MEHANIZMI JEDNAKOSTI KOJE TREBA OČUVATI I NEKI NOVI ZA KOJE SE VRIJEDI BORITI

Mreža osnovnih škola u Republici Hrvatskoj, koju čini 867 matičnih i 1104 područne škole, izrazito je razgranata, tako da pitanje dostupnosti i obuhvata učenika na ovoj obrazovnoj razini ne predstavlja značajniji problem (Školski e-rudnik, 2021). Određeni elementi sustava, koji su tradicionalno obilježje našeg sustava, također pridonose višoj razini jednakosti i pravičnosti na ovoj odgojno-obrazovnoj razini. To se prije svega odnosi na jedinstvenu osmogodišnju osnovnu školu u kojoj su primarni i niži sekundarni ciklus spojeni u školu pod 'istim krovom'. Navedeno omogućuje jednostavniju i manje stresnu obrazovnu tranziciju iz razredne u predmetnu nastavu, ali i mogućnost praćenja osobnog i obiteljskog statusa učenika te uspješnije preventivno, intervencijsko i kompenzacijsko djelovanje. Još jedna osobina sustava koja pozitivno pridonosi pitanjima jednakosti i pravičnosti je upis u prvi razred osnovne škole po mjestu stanovanja. Činjenica da se djeca velikom većinom upisuju u škole po određenom upisnom području osigurava heterogenost razrednih odjela te smanjuje mogućnost stratifikacije i segregacije određenih skupina u određenim osnovnim školama. U Hrvatskoj je i vrlo rijetko ponavljanje razreda koje može izravno djelovati na povećanje nejednakosti i nepravičnosti u sustavu.

Mrežu osnovnih škola karakterizira znatan broj škola s vrlo malim brojem učenika te istovremeni manjak školskog prostora u određenim četvrtima većih gradova. Posljedica navedenog je da značajan dio škola i dalje radi u više smjena, što se izravno odražava na nejednakost u iskustvima poučavanja i učenja. U razrednoj nastavi postoje izrazite razlike u dostupnosti i trajanju produženog boravka. Nejednakost se odražava i na razini ponude izvannastavnih aktivnosti i sadržaja koje škole organiziraju. Istraživanja provedena na populacijskim podacima ukazuju na nejednakost u školskom uspjehu ovisno o obrazovanju roditelja i rodu (Burušić, Babarović i Marković, 2010; Jokić i Ristić Dedić, 2010), pri čemu djeca obrazovanih roditelja te djevojke postižu značajno bolji uspjeh na osnovnoškolskoj razini. Posebno pitanje nejednakosti iskustava učenja veže se uz učenike s teškoćama u razvoju i darovite učenike za koje ne postoje sustavna rješenja koja bi im osigurala jednaku razinu obrazovnih iskustava. Jedan od problema je nejednaka dostupnost potpore učenicima sa slabijim i iznimnim postignućima kroz dopunsku i dodatnu nastavu.

KAKO OSIGURATI JEDNAKOST PRILIKA SREDNJOŠKOLCIMA IZ RAZLIČITIH DIJELOVA HRVATSKE I IZ RAZLIČITIH VRSTA SREDNJIH ŠKOLA?

Srednjoškolski odgoj i obrazovanje u Republici Hrvatskoj karakterizira izrazita diferenciranost programa u obje vrste obrazovanja – gimnazijskom i strukovnom. Učenici pri prijelazu iz osnovne u srednje škole mogu birati između pet gimnazijskih i gotovo dvjesto strukovnih srednjoškolskih programa u trajanju od dvije do pet godina. Analiza mreže srednjih škola otkriva nejednaku dostupnost određenih programa u različitim dijelovima zemlje. Tako npr. učenici iz Ličko-senjske županije imaju mogućnost pohađanja samo programa opće gimnazije i ponudu od tek nešto više od 20 strukovnih srednjoškolskih programa, dok učenici u Gradu Zagrebu imaju mogućnost odabira gotovo svih srednjoškolskih programa koji se organiziraju i provode u zemlji.

Mreža srednjoškolskih programa u nekim je dijelovima zemlje takva da velik dio učenika putuje do svoje srednje škole, što predstavlja značajno vremensko, a u slučajevima kada jedinice lokalne samouprave ne pokrivaju puni trošak, i financijsko opterećenje. Jedinice lokalne samouprave izrazito se razlikuju u razini sredstava koje izdvajaju za odgoj i obrazovanje, što rezultira i značajnim razlikama u opremljenosti srednjih škola, razini stipendiranja učenika i osiguravanja subvencija za različite elemente odgojno-obrazovnog procesa, poput prijevoza i prehrane učenika. U strukovnim programima, naročito onim dualnim, vidljiva je i nejednakost u prilikama za iskustva učenja na radnom mjestu ovisno o dijelu zemlje u kojem učenici pohađaju srednju školu.

Premda je u posljednjih dva desetljeća došlo do određenih promjena, srednjoškolske programe i dalje karakterizira visoka razina horizontalne rodne segregacije (Jugović,

Matković i Jokić, 2020). Tako su 2017./18. godine, gledajući veća strukovna područja, djevojke bile predominantne u osobnim uslugama (96,1%) te brojnije u primijenjenoj umjetnosti (77,0%), medicinskim (76,3%), veterinarskim (73,3%), i ekonomskim srednjoškolskim programima (68,8%). Mladići su pak brojčano dominirali u brodograditeljskim (99,1%), strojarskim (97,8%), elektrotehničkim (96,5%) te nešto manje u prometnim (78,0%) i građevinskim programima (71,1%) (MZO, 2020). Navedeno ukazuje na prisustvo rodnih stereotipa koje može utjecati na obrazovne odabire učenika.

Srednjoškolsko obrazovanje, ali i više razrede osnovne škole, u Republici Hrvatskoj karakterizira i intenzivno oslanjanje učenika i njihovih roditelja na tzv. 'obrazovni sustav u sjeni' (Jokić i Ristić Dedić, 2013). Čak 44% učenika sedmih i osmih razreda osnovnih škola te 56% onih koji pohađaju srednje škole izvještavaju da pohađaju privatne instrukcije i pripremne tečajeve za polaganje ispita državne mature (Jokić i Ristić Dedić, 2013; Jokić i Ristić Dedić, 2014). Korištenje ovih usluga u izravnoj je vezi s klasnom pozicijom učenika, pri čemu su usluge dostupnije onima koji dolaze iz privilegiranih obiteljskih okružja. U tim se obiteljima ove usluge koriste dugotrajnije i često sa strateškim ciljem ostvarivanja prednosti pri upisu na više obrazovne razine. Nereguliranost obrazovnog sustava u sjeni izravno utječe na nejednakost šansi učenika iz različitih okružja.

KAKO KONCEPTUALIZIRATI KRITIČNU TOČKU PRIJELAZA IZ SREDNJOŠKOLSKOG U VISOKOŠKOLSKO OBRAZOVANJE NA NAČIN DA JE ISTOVREMENO MERITOKRATSKA I PRAVIČNA?

Državna matura se u Republici Hrvatskoj provodi od školske godine 2009./2010. Ovaj oblik sumativnog vanjskog vrednovanja također izravno utječe na jednakost mogućnosti pojedinaca u sustavu odgoja i obrazovanja (Baketa, Ristić Dedić i Jokić, 2020). Posebno je izazovno osmisлити i organizirati 'ispite visokog rizika' u diferenciranim srednjoškolskim sustavima poput hrvatskog na način da se ne ugrozi jednakost i pravičnost.

Izazovi vezani uz nejednakost i nepravičnost, s obzirom na vrstu srednjoškolskog obrazovanja koje učenici pohađaju, otvaraju se već samim modelom i funkcijom ovih ispita, koja je djelomično različita za učenike gimnazija i strukovnih škola. Ispiti državne mature konceptualno se dijele na ispite obveznog i ispita izbornog dijela. Obvezni su ispiti iz hrvatskog jezika, matematike i prvoga stranog jezika koje je, po izboru samih pristupnika, moguće polagati na višoj (A) ili osnovnoj razini (B). Izborni dio čine ispiti na jedinstvenoj razini koje pristupnici biraju u skladu sa svojim željama i izborima. Gimnazijalci svoje srednjoškolsko obrazovanje završavaju polaganjem obveznog dijela državne mature. Republika Hrvatska je s ciljem osiguravanja vertikalne mobilnosti i povećanja broja studenata u model ugradila mogućnost polaganja ispita državne mature i učenicima strukovnih te umjetničkih programa koji traju minimalno četiri

godine. Za te učenike ovi ispiti nemaju funkciju završnosti ili certifikacije, već služe isključivo kao preduvjet nastavka obrazovanja na visokoškolskoj razini. Obvezni dio državne mature za učenike gimnazijskih programa ima dvije funkcije; certifikacijsku (izlaznu), kojom se završava srednjoškolsko obrazovanje, i selekcijsku (ulaznu), kao jedan od uvjeta za upis u visoko obrazovanje (Baketa, Ristić Dedić i Jokić, 2020). S druge strane, za učenike iz strukovnih programa obvezni dio ima isključivo selekcijsku funkciju, čime im se omogućuje pristup visokom obrazovanju (Ristić Dedić i Jokić, 2013). Za sve učenike ispiti izbornog dijela imaju isključivo selekcijsku funkciju. Pitanje nejednakih mogućnosti učenika otvara se činjenicom da su ispiti obveznog dijela državne mature usklađeni s nastavnim planom i programom/kurikulumom za gimnazije, a osnovna razina ispita odgovara presjeku nastavnih planova i programa u četverogodišnjim programima, odnosno nastavnom planu i programu s najmanjom satnicom u četverogodišnjim strukovnim školama. Kako bi pokušala zadovoljiti različite funkcije, Republika Hrvatska omogućila je učenicima i gimnazijskih i strukovnih te umjetničkih programa izbor razine obveznih ispita državne mature, što je uzrokovalo da je, npr. u školskoj godini 2017./18. 46,1% učenika općih i 68,8% učenika jezičnih gimnazija biralo polaganje osnovne razine ispita iz matematike. Paradoksalno je da to isto čini 13,6% učenika prirodoslovno-matematičkih gimnazija. Sve navedeno ukazuje na upitnost certifikacijske funkcije ovih ispita za gimnazijalce. Naime, osiguravanjem mogućnosti učenicima da odaberu polaganje osnovne razine ispita, učenicima gimnazija je omogućen završetak srednjoškolskog obrazovanja na temelju ispita koji opsegom i sadržajem ne odgovaraju onome što su učili tijekom školovanja. Istovremeno, učenici strukovnih programa moraju izraditi završni rad kojim završavaju svoje strukovno obrazovanje te pristupiti ispitima državne mature. Navedeno ukazuje na postojanje nejednakosti između učenika iz gimnazija i strukovnih pri završetku srednjoškolskog obrazovanja.

Pristup visokom obrazovanju nije u jednakoj mjeri dostupan učenicima iz različitih strukovnih programa. Trogodišnji strukovni programi namijenjeni su bržem izlasku na tržište rada i stjecanju kvalifikacije. Formalno je i učenicima trogodišnjih programa omogućena vertikalna mobilnost - pohađanjem dodatnog obrazovanja kao uvjeta za upis studijskih programa. Empirijske spoznaje ukazuju da je ta mogućnost rijetko korištena, ponajviše zbog cijelog niza organizacijskih izazova koji otežavaju njezino ostvarivanje (Matković i dr., 2013). S druge strane, učenici četverogodišnjih i petogodišnjih strukovnih programa imaju dvostruku mogućnost izlaska na tržište rada, ali i nastavka obrazovanja na visokoškolskoj razini (Zakon o Hrvatskom kvalifikacijskom okviru, 2013). Učenici strukovnih škola u sve većoj mjeri koriste mogućnost studiranja. Analiza populacijskih podataka o prijelazu iz srednjeg u visoko obrazovanje pokazuju da gotovo svi učenici koji završavaju četverogodišnje/petogodišnje srednjoškolsko obrazovanje izražavaju aspiraciju za studiranjem prijavom ispita državne mature i studijskih programa (Šabić, 2019). U završnoj godini srednjoškolskog obrazovanja želju za studiranjem izražava čak 97,3% učenika završnih razreda gimnazija te

71,8% učenika maturanata četverogodišnjih i petogodišnjih strukovnih programa (Jokić, 2019), a slično pokazuju i prethodna istraživanja (Košutić, Puzić i Doolan, 2015; Spajić Vrkaš i Potočnik, 2017).

VAŽNOST PROŠIRIVANJA RAZUMIJEVANJA RANJIVIH SKUPINA

Populacijske analize prikazane u monografiji 'Postati student u Hrvatskoj' ukazuju na izrazito povećanje broja upisnih mjesta u visokom obrazovanju u Republici Hrvatskoj u odnosu na sredinu 1990-ih godina (Jokić i Ristić Dedić, 2014). Navedeno je rezultat povećanja broja studijskih programa te osnivanja novih visokih učilišta, čime se širi mreža institucija s namjerom povećanja dostupnosti studiranja (Rimac, Bovan i Ogresta 2019). Ta, danas već izrazito razgranata mreža uključuje visoka učilišta u svim većim hrvatskim gradovima, ali i u nekim manjim, u kojima broj stanovnika ne doseže 10 000. U prethodnih 20 godina dolazi i do povećanja broja upisnih mjesta na privatnim visokim učilištima. Sve navedeno je rezultiralo time da od sredine 2010-ih broj upisnih mjesta premašuje broj učenika u određenoj generaciji. Podaci ukazuju i da nešto više žena upisuje studijske programe u Republici Hrvatskoj te na izrazitu rodnu stereotipizaciju u pojedinim znanstvenim i umjetničkim područjima i poljima. Među studentskom populacijom nadzastupljeni su pojedinci čiji su roditelji višeg obrazovnog statusa. Analize ukazuju na izrazitu privlačnost studijskih programa koji se izvode u Zagrebu. Gotovo polovina svih učenika koji su u akademskoj godini 2013./2014. uspješno završili srednjoškolsko obrazovanje želi kao svoj prvi izbor upisati studijski program koji se izvodi u Zagrebu. U skupini 20% najuspješnijih po školskom uspjehu tijekom srednjoškolskog obrazovanja 65,7% učenika kao svoj prvi izbor navodi studijski program u Zagrebu. Istovremeno, učenici iz Zagreba u izrazito malom broju biraju studijske programe izvan mjesta u kojem su završili srednjoškolsko obrazovanje (Jokić i Ristić Dedić, 2014.). Velika većina studenata upisuje studijske programe odmah po završetku srednjoškolskog obrazovanja i to najčešće na studijske programe javnih visokih učilišta u kojima je subvencionirana školarina. Za dio studenata koji studiraju izvan mjesta stanovanja, subvencionirani su i troškovi smještaja u studentskim domovima. Za sve studente subvencionirana je i prehrana u studentskim restoranima. Iako je studiranje na javnim visokim učilištima izdašno financirano, i na ovoj obrazovnoj razini postoje elementi koji ukazuju na postojanje određenih nejednakosti. To se, prije svega, odnosi na studente iz skupina koje i sama visoka učilišta prepoznaju, prvenstveno one nižeg socio-ekonomskog statusa te studente s invaliditetom. Šćukanec i dr. (2015) ispravno zaključuju da su osim ovih skupina ranjive i sljedeće skupine: stariji studenti, oni koji uz studiranje rade, studenti sa zdravstvenim tegobama, studenti roditelji i oni koji žive izvan mjesta studiranja. Sve ove skupine zaslužuju posebnu brigu i adresiranje poteškoća na koje nailaze zbog svojih osobina, stanja ili okruženja u kojem žive i rade. Posebno treba obratiti pažnju na studente izvanrednih studija za koje je izglednije da su upravo iz ovih ranjivih skupina, a za koje ne postoje adekvatni sustavi pot-

pore. To su i studenti kojima nisu subvencionirani troškovi studija, a često, premda je to bila inicijalna namjera ovog oblika studiranja, ne rade te nemaju primanja.

OČUVATI DOBRE I UVESTI NOVE MEHANIZME KOJI ĆE POTAKNUTI POVEĆANJE RAZINE JEDNAKOSTI I PRAVIČNOSTI U SUSTAVU

U usporedbi s dimenzijom kvalitete, usko shvaćene kroz usvojena znanja i vještine, hrvatski sustav odgoja i obrazovanja na dimenziji jednakosti i pravičnosti djeci i mladima te njihovim roditeljima pruža znatno više. Temelji ove tvrdnje postavljeni su u prošlom stoljeću, izgradnjom sustava s mehanizmima namijenjenim povećanju jednakosti i osiguravanja prilika svima, s posebnim naglaskom na one koji se nalaze u obiteljski manje privilegiranom okruženju. Ove su osobine prepoznate i od Europske komisije, koja u svom posljednjem izvješću navodi da je posebnu pažnju potrebno usmjeriti na tri makroelementa obrazovne politike i strukture: stratifikaciju, standardizaciju i mjere potpore (Europska komisija / EACEA / Eurydice, 2020). Mnogo od navedenog već postoji u hrvatskom sustavu odgoja i obrazovanja, što rezultira, između ostalog, i najmanjom razinom ranog napuštanja školovanja u Europskoj uniji. Neke osobine sustava treba pod svaku cijenu čuvati, a to se posebice odnosi na upis u osnovnu školu po mjestu stanovanja, a ne po izboru roditelja. Osnovnoškolsko obrazovanje treba produljiti na devet godina, ali pri tome treba zadržati jedinstvenu strukturu osnovne škole jer je ona jedan od elemenata koji utječu na smanjenje nejednakosti u sustavu. Isto tako, ni pod koju cijenu ne treba snižavati dob diferencijacije u osnovnoškolskom obrazovanju ili pri ulasku u srednjoškolsko obrazovanje. Sustavi u kojima se diferencijacija po sposobnostima i afinitetima događa ranije često su oni koje ne krasi jednakost i pravičnost sustava. Također, važno je zadržati i elemente koji se tiču vertikalne mobilnosti učenika strukovnih programa te poraditi na većoj učinkovitosti dodatnog obrazovanja za one učenike trogodišnjih programa koji žele nastaviti svoje obrazovanje na visokoškolskoj razini. Osim navedenog, hrvatski sustav odgoja i obrazovanja i dalje treba krasiti visoka razina pluralnosti manjinskog obrazovanja na osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj razini.

Najveći novi utjecaj na povećanje jednakosti i pravičnosti u sustavu nalazi se u ulaganju u rani i predškolski odgoj i obrazovanje i to kroz povećanje dostupnosti, obuhvata, ali i ujednačavanja i podizanja kvalitete rada u ovim odgojno-obrazovnim ustanovama. Potrebno je dovesti u pitanje regresivne javne politike poput mjere 'roditelj-odgojitelj', koje destimuliraju pohađanje formalnog odgoja i obrazovanja u dobi djeteta u kojem sustav može imati najveći pozitivni utjecaj. Na osnovnoškolskoj razini posebnu pažnju treba posvetiti iskustvima učenika s posebnim potrebama kako onima koji imaju teškoće u razvoju tako i darovitima. Trenutno sustav ne predstavlja primjereno okruženje za njihov razvoj, čime ih se stavlja u nejednak položaj. Na srednjoškolskoj razini potrebno je adresirati pitanja mobilnosti između srednjoškolskih programa te utjecati na

ujednačavanje iskustava poučavanja i učenja u različitim dijelovima Hrvatske. Posebnu pažnju potrebno je usmjeriti na negativne aspekte pojave privatnih instrukcija i pohađanja pripremnih tečajeva jer one izravno pridonose povećanju nejednakosti i povećanju obrazovnih šansi učenika iz privilegiranih socio-ekonomskog okružja. Nakon 11 godina potrebno je pokrenuti i proces redefiniranja modela državne mature kako bi se ispravila nepravda prednosti

koju imaju učenici gimnazijskih programa. Na visokoškolskoj razini nužno je obraniti elemente studentskog standarda, ali i otvoriti raspravu o statusu izvanrednih studenata, onih koji dolaze iz manje privilegiranih okružja, studenata s invaliditetom, ali i cijelog niza drugih skupina koje zaslužuju jednakost u pristupu, iskustvu i kvaliteti studiranja, baš kao i pravično postupanje bez obzira na njihov položaj, osobine ili uvjerenja.

LITERATURA

- Baketa, N., Ristić Dedić, Z., Jokić, B. (2020). Jednaki i jednakiji: perspektive ravnatelja o državnoj maturi i mogućnostima ostvarivanja visokoškolskih aspiracija učenika strukovnih i gimnazijskih programa u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 50(2): 223-251.
- Brčić, M. (2010). Načelo razlike. Ključ za pravednije demokratsko društvo. *Filozofska istraživanja*, 30 (1-2): 61-78.
- Burušić, J., Babarović, T., Marković, N. (2010). Koliko daleko padaju jabeke od stabla? Odnos obrazovanih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja. *Društvena istraživanja*, 19(4-5): 709-730.
- Dobrotić I, Matković T i Menger, V (2018). *Analiza pristupačnosti, kvalitete, kapaciteta i financiranja sustava ranoga i predškolskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku.
- Europska komisija / EACEA / Eurydice (2020). Pravičnost u odgoju i obrazovanju u Europi – strukture, politike i uspjeh učenika. Izvješće Eurydicea. Luxembourg – Ured za publikacije Europske unije.
- Freeman, S. (2007). *Rawls*. New York, New York: Routledge.
- Jokić, B. (2019). Obrazovna perspektiva – želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca o prijelazu iz srednjeg u visoko obrazovanje. U: Ristić Dedić, Z. i Jokić, B. (ur.) Što nakon srednje? Želje planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca. Zagreb: Agencija za znanost i visoko obrazovanje, 34-63.
- Jokić, B., Ristić Dedić, Z. (2010). Razlike u školskom uspjehu učenika trećih i sedmih razreda osnovnih škola u Republici Hrvatskoj s obzirom na spol učenika i obrazovanje roditelja: populacijska perspektiva. *Revija za socijalnu politiku*, 17 (3): 345-362. <https://doi.org/10.1146/10.3935/rsp.v17i3.954>
- Jokić, B., Ristić Dedić, Z. (2013). Conceptual framework of the decision concerning the use of private tutoring services. U: B. Jokić (ur.) *Emerging from the Shadow: A Comparative Qualitative Exploration of Private Tutoring in Eurasia* (str. 21-32). Zagreb : Network of Education Policy Centers (NEPC).
- Jokić, B., Ristić Dedić, Z. (2014). *Postati student u Hrvatskoj*. Zagreb: Agencija za znanost i visoko obrazovanje.
- Jugović, I., Matković, T., Jokić, B. (2020). Rodna tipičnost visokoškolskih obrazovnih aspiracija tijekom srednje škole: intenzifikacija, konvergencija ili stabilnost. *Revija za sociologiju*, 50(2): 253-284.
- Jokić, B., Ristić Dedić, Z. (2020). Organizirane pripreme za polaganje ispita državne mature i upis na studijske programe u RH – nužnost, moda ili mehanizam produblivanja socijalnih nejednakosti (Izvješće za javnost) Serija IDIZ-ovi vidici 002. <https://www.idi.hr/izvjesce-organizirane-pripreme-u-rh-nuznost-moda-ili-mehanizam-produblivanja-socijalnih-nejednakosti-idiz-ovi-vidici/> (05. svibnja 2021.)
- Košutić, I., Puzić, S., Doolan, K. (2015). Društveni i institucionalni aspekti odluke o studiranju i odabira visokoškolske institucije. U: Baranović B (ur.). *Koji srednjoškolci namjeravaju studirati? – Pristup visokom obrazovanju i odabir studija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 123-164.
- Markočić Dekanić A, Gregurović M, Batur M i Fulgosi S (2019). *PISA 2018: Rezultati, odrednice i implikacije. Međunarodno istraživanje znanja i vještina učenika*. Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja. https://mk0pisanvwoocpocw453.kinstacdn.com/wp-content/uploads/2019/12/PISA-2018_izvje%C5%A1taj.pdf (15. svibnja 2021.)
- Matković T, Dobrotić I i Baran J (2019). Što vrtić ima s tim? Pristup ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju i reprodukcija društvenih nejednakosti u redovnom školovanju: analiza podataka PISA i TIMSS istraživanja, *Revija za sociologiju*, 49 (1): 7-35. <https://doi.org/10.5613/rzs.49.1.1>
- Matković, T., Lukić, N., Buković, N., Doolan, K. (2013). *Croatia-Destination Uncertain? Trends, Perspectives and Challenges in Strengthening Vocational Education for Social Inclusion and Social Cohesion*. Torino: European Training Foundation.
- McCowan, T. (2016). Three Dimensions of Equity Of Access to Higher Education, *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 46 (4): 645-665. <https://doi.org/10.1080/03057925.2015.1043237>
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rimac, I., Bovan, K., Ogresta, J. (2019). *Nacionalno izvješće istraživanja EUROSTUDENT VI za Hrvatsku*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja: Zagreb.
- Ristić Dedić, Z., Jokić, B. (2013). Analiza sadržaja i rezultata ispita državne mature iz Matematike 2009./2010.-2011./2012., *Poučak: časopis za metodiku i nastavu matematike*, 14 (54): 4-21.
- Ristić Dedić, Z., Jokić, B. (2013). Analiza sadržaja i rezultata ispita državne mature iz Matematike 2009./2010.-2011./2012., *Poučak: časopis za metodiku i nastavu matematike*, 14 (54): 4-21.
- Salmi, J., Bassett R.M. (2014). The Equity Imperative in Tertiary Education: Promoting Fairness and Efficiency, *International Review of Education*, 60 (3): 361-377. <https://doi.org/10.1007/s11159-013-9391-z>
- Spajić Vrkaš, V., Potočnik, D. (2017). Mladi i obrazovanje pred izazovima globalne konkurentnosti. U: Ilišin V i Spajić Vrkaš V (ur.). *Generacija osujećenih: mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 75-141.
- Šabić, J. (2019). Populacijska perspektiva – visokoškolski odabiri hrvatskih srednjoškolaca u razdoblju od 2010. do 2017. godine. U: Ristić Dedić Z i Jokić B (ur.). Što nakon srednje? Želje planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca. Zagreb: Agencija za znanost i visoko obrazovanje, 136-185.
- Šćukanec, N., Sinković, M., Bilić, R., Doolan, K., Cvitan, M. (2015). *Socijalni i ekonomski uvjeti studentskog života u Hrvatskoj: nacionalno izvješće istraživanja EUROSTUDENT V za Hrvatsku za 2014*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
- Školski e-rudnik (2021). Ministarstvo znanosti i obrazovanja (15. svibnja 2021.)
- Zakon o Hrvatskom kvalifikacijskom okviru (NN 22/13). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_02_22_359.html (21. veljače 2020.)

O AUTORICAMA I AUTORIMA

Karin Doolan izvanredna je profesorica na Odjelu za sociologiju Sveučilišta u Zadru. Znanstveno bavljenje problematikom nejednakosti započela je na magistarskom i doktorskom studiju na Sveučilištu u Cambridgeu u Velikoj Britaniji te joj je od tada prioritet sudjelovanje u znanstvenim projektima i zagovaračkim inicijativama kojima se želi doprinijeti postizanju pravednijeg društva.

Boris Jokić viši je znanstveni suradnik i ravnatelj Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu. Diplomirao je psihologiju na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a magistrirao je i doktorirao iz područja obrazovnih znanosti na Sveučilištu u Cambridgeu, Velika Britanija. Radio je na više od 20 znanstvenih projekata, a bio je i voditelj Cjelovite kurikularne reforme ranog i predškolskog, osnovnoškolskoga i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja.

Matija Kroflin doktorski je student na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Od 2013. godine zaposlen je u Nezavisnom sindikatu znanosti i visokog obrazovanja gdje je trenutno pomoćnik glavnog tajnika. Istraživački interesi uključuju tržište rada, javne financije i političku ekonomiju.

Velibor Mačkić docent je na Katedri za ekonomsku teoriju Ekonomskog fakulteta u Zagrebu i posebni savjetnik Predsjednika Republike Hrvatske za ekonomiju. Nositelj je kolegija Politička ekonomija i Politička ekonomija rasta na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu. Istraživački interesi uključuju novu političku ekonomiju, izborne cikluse, proračunsku transparentnost i analizu konkurentnosti suvremenih ekonomija.

Marjeta Šinko je politologinja. Školovala se na zagrebačkom i hamburškom sveučilištu, a doktorirala je na Sveučilištu u Zagrebu. Zaposlenica je Fakulteta političkih znanosti. Urednica i autorica većeg broja znanstvenih i stručnih radova iz područja roda i politike. Članica *Centra za ženske studije, Hrvatskoga politološkog društva*, radnih grupa pri *Europskom konzorciju za politička istraživanja* te izvršnog odbora RC19 (Rod, politika i javne politike) *Međunarodnog politološkog udruženja*.

Željka Tonković docentica je na Odjelu za sociologiju Sveučilišta u Zadru. Doktorirala je sociologiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2012. godine. Područje njezinog znanstveno-istraživačkog interesa obuhvaća sociologiju kulture i urbanu sociologiju, s posebnim fokusom na kulturnu potrošnju, društvene nejednakosti i ulogu kulture u urbanom razvoju.

Nenad Zakošek profesor je politologije na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. U fokusu njegovih istraživanja su komparativna analiza izbora i stranaka u Hrvatskoj i Europi kao i politička transformacija poredaka u postkomunističkim zemljama. Od 1995. godine surađuje sa Zakladom Friedrich Ebert u Hrvatskoj kao znanstveni savjetnik.

IMPRESUM

Izdavač:
Friedrich-Ebert-Stiftung,
Regionalni ured za Hrvatsku i Sloveniju,
Praška 8 | HR 10000 Zagreb | Croatia

Za izdavača: Türkan Karakurt,
tuerkan.karakurt@fes.hr

www.fes.hr

Komercijalna upotreba svih medija koje izdaje Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) nije dopuštena bez prethodne suglasnosti FES-a.

(NE)JEDNAKOSTI U HRVATSKOJ

Uvidi u problematiku nejednakosti u hrvatskom društvu povodom 25. obljetnice Zaklade Friedrich Ebert Zagreb

Nejednakost imovine u Hrvatskoj viša je od nejednakosti dohodaka, a nejednakost financijske imovine je izrazito visoka.

Klasna stratifikacija hrvatskog društva piramidalnog je oblika: manji udio ljudi se nalazi na vrhu piramide, nešto veći udio pripada srednjoj klasi, dok najveći broj ljudi pripada radničkoj klasi.

Ženska politička predstavljenost na nacionalnoj razini nije dostatna.

Nejednakosti je oblikovalo i političko polje obilježeno stranačkim kadroviranjem državnog aparata na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini te problematična pretvorba političke u ekonomsku moć u procesu privatizacije državnih poduzeća.

Posebnu pažnju potrebno je usmjeriti na negativne aspekte pojave privatnih instrukcija i pohađanja pripremnih tečajeva jer one izravno pridonose povećanju nejednakosti i povećanju obrazovnih šansi učenika iz privilegiranog socio-ekonomskog okružja.

Daljnje informacije o ovoj temi možete dobiti na:

www.fes.hr